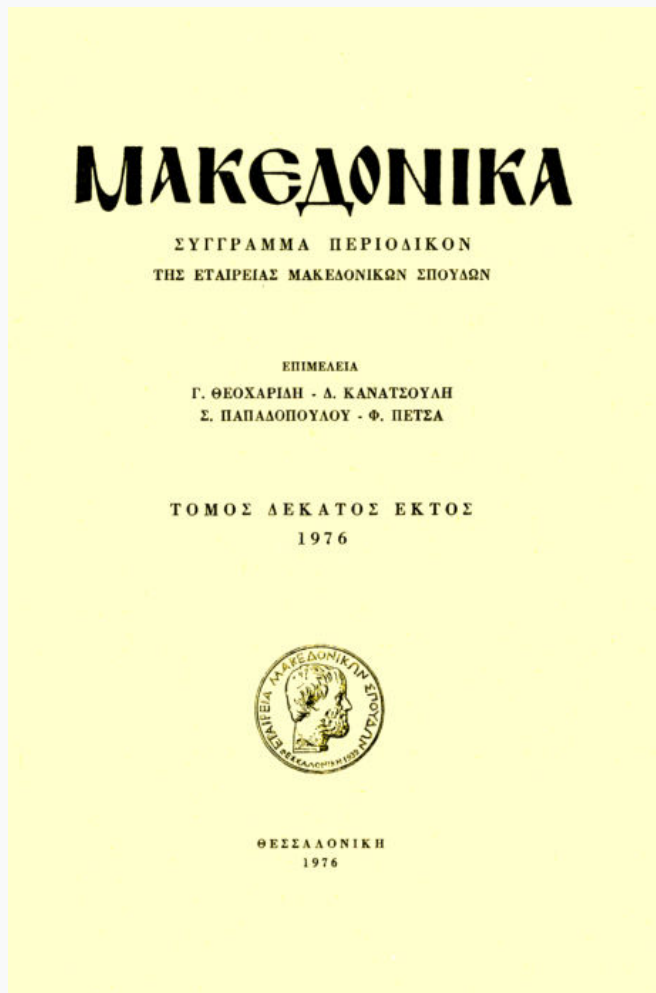

Makedonika

Vol 16, No 1 (1976)

Αθανασίου Α. Αγγελοπούλου, Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός, η ζωή και το έργον αυτοδ.
(Συμβολή εις την Μακεδονικήν Βυζαντινήν Προσωπογραφίαν)

Γ. Ι. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.654](https://doi.org/10.12681/makedonika.654)

Copyright © 2014, Γ. Ι. Θεοχαρίδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Θεοχαρίδης Γ. Ι. (1976). Αθανασίου Α. Αγγελοπούλου, Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός, η ζωή και το έργον αυτοδ. (Συμβολή εις την Μακεδονικήν Βυζαντινήν Προσωπογραφίαν). *Makedonika*, 16(1), 383–401. <https://doi.org/10.12681/makedonika.654>

παγωγής του και να προσδιορίση τὰ κριτήρια, τὰ ὁποῖα οὗτος ἐχρησιμοποίησε κατὰ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ἔργου ὀρισμένων πνευματικῶν ἀνθρώπων, ὅπως τοῦ Ν. Καζαντζάκη και τοῦ Π. Πρεβελάκη.

5) Ὁ G. K u s t a s, With Basil at Dumbarton Oaks (σ. 75-77), παρουσιάζει τὰς ἐπιστημονικὰς ἀσχολίας τοῦ ἐξ Ἀγγλίας εἰς Ἠνωμένας Πολιτείας ἐλθόντος φιλολόγου και ἱστορικοῦ Β. Λαούρδα, ὅπως εἶναι ἡ ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ πατριάρχου Φωτίου, τὴν ὁποῖαν ἀνέλαβεν οὗτος ἐργαζόμενος εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐρευνητῶν τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Dumbarton Oaks, τὴν ἐπιτυχή προσπάθειάν του διὰ τὴν καλλιέργειαν πνευματικῶν σχέσεων μεταξὺ ἀμερικανῶν και ἑλληνο-αμερικανῶν φίλων και τῆς ἑλληνικῆς τοῦ πατρίδος, ὡς και τὰς κατόπιν ἐπανειλημμένας καρποφόρους ἐπισκέψεις του εἰς τὴν Ἀμερικήν.

6) Ὁ P. C h a r a n i s, Basil Laourdas as byzantinist (σ. 79-90), παρουσιάζει τὸν βυζαντινολόγον Β. Λαούρδαν και τὰ κεντρικὰ θέματα τῶν 68 βυζαντινῶν δημοσιευμάτων αὐτοῦ, ὡς εἶναι αἱ Ὁμιλίας και Ἐπιστολαὶ τοῦ πατριάρχου Φωτίου, τὰ Σχόλια τοῦ Καισαρείας Ἀρέθα, τὰ εὐρισκόμενα εἰς διαφόρους κώδικας τοῦ Φωτίου, και αἱ Ὁμιλίας και Ἐπιστολαὶ αὐτοῦ, τὰ διάφορα Ἐγκώμια εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον Θεσσαλονίκης και ἡ βυζαντινὴ Κρήτη εἰς τὰς δημοσιεύσεις ἔργων τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης και τοῦ Μιχαῆλ Ἀποστόλη.

7) Ὁ D. D j o r d j e v i ć, My dear Friend Basil (σ. 91-94), ἀφηγεῖται τὰ τῆς προσωπικῆς γνωριμίας του μετὶ τὸν ἄνθρωπον Β. Λαούρδαν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν τὸ 1963 και μετὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εἰς τὸ Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τὸ ὅποτον ἐθεμελίωσεν ἀνυπάρχτους πρότερον σχέσεις μετὶ ξένους ἐπιστήμονας, ἀκόμη και μετὶ προερχομένους ἐκ χωρῶν διαφόρου πολιτιστικοῦ και ἔθνικοῦ περιβάλλοντος.

Ἀκολουθοῦν 36 μελέται ἐρευνητῶν, προσφερθεῖσαι εἰς τὴν Μνήμην του (σ. 97-642), ἐκ τῶν ὁποίων πέντε (σ. 97-158) ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν και ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, ὡς αἱ ἐργασίαι τῶν: Ch. Edson - J. M. R. Cormack - S. Düll - D. M. Pippidi - και J. Wolfe Loomis, δέκα τρεῖς (σ. 159-347) πραγματεύονται θέματα τοπογραφικὰ, φιλολογικὰ, ἱστορικὰ, τέχνης και θεολογίας τῆς ἑλληνικῆς μεσαιωνικῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1453, ὡς αἱ ἐργασίαι τῶν: P. A. Clement - B. C. P. Tsangadas - L. G. Westernik - B. Radojčić - Γ. I. Θεοχαρίδη, K. M. Setton - J. W. Barker - C. A. Trypanis - A. Ξυγγοπούλου - Στ. Ἀλεξίου - St. Harkianakis, D. J. Constantelos και J. E. Rexine, δέκα ἕξ (σ. 349-625) ἀναφέρονται εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος μέχρι τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου και πραγματεύονται θέματα ἱστορίας, πολιτικῆς και διακρατικῶν σχέσεων τοῦ βαλκανικοῦ και τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου, ὡς αἱ ἐργασίαι τῶν: St. Fischer-Galati - R. W. Hartle - W. H. McNeill - R. Browning - Sp. Vryonis - D. Iliadou - E. Πρεβελάκη - N. Todorov - J. Irmscher - B. Raditsa - G. B. Leon - D. Dakin - H. J. Psomiades - H. N. Howard - D. J. Delivanis και J. O. Iatrides. Τέλος, δύο τελευταῖαι ἐργασίαι (σ. 627-642), τῶν E. Keeley και K. Kazakis, πραγματεύονται προβλήματα νεοελληνικῆς γλώσσης.

Τὸν Τόμον κλείει Ἐπίλογος τῆς χήρας συζύγου του, Λουίζας Β. Λαούρδα, (σ. 643-645), ὁ ὁποῖος σκοπὸν ἔχει νὰ ἐκφράσῃ εὐχαριστίας ὄχι μόνον πρὸς τοὺς συνεργασθέντας εἰς τὸν τόμον «Εἰς Μνήμην Β. Λαούρδα», ἀλλὰ και πρὸς πολλοὺς ἄλλους, φίλους, οἱ ὁποῖοι ἐτίμησαν μετ' ἄλλους τρόπους τὴν Μνήμην του.

Γ. I. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

Ἀθανασίου Α. Ἀγγελόπουλου, Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός, ἡ ζωὴ και τὸ ἔργον αὐτοῦ. (Συμβολὴ εἰς τὴν Μακεδονικὴν Βυζαντινὴν Προσωπογραφίαν). Ἀνάλεκτα Βλατάδων 5. Θεσσαλονικὴ 1970. (Πατριαρικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν). Σελ.

107, Παράρτημα σ. 109-118, αγγλική περίληψις σ. 119-121. Βιβλιογραφία. Πίνακες 1-13. Εύρετήριο.

Ἡ βυζαντινὴ προσωπογραφία ὑποδέχεται μετὰ χαρᾶς πᾶσαν συμβολὴν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ σημαντικοῦ, ἀλλὰ μερικῶς μόνον ἐξερευνηθέντος πεδίου τῆς. Πολὺ περισσότερο συμβαίνει τοῦτο, ὅταν πρόκειται διὰ προσωπικότητας, μέλη μεγάλων βυζαντινῶν οἰκογενειῶν, ὡς ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, καὶ ἡμεῖς οὔτε τῆς προσωπικότητος πλήρη βιογραφίαν ἔχομεν οὔτε τὰς συγγενικὰς σχέσεις τῶν σπουδαιότερων μελῶν τῆς οἰκογενείας πλήρως γνωρίζομεν. Διὰ ταῦτα ἡ προκειμένη ἐργασία τοῦ συγγραφέως, ἡ πρώτη προσπάθεια συνθέσεως τῶν διεσπαρμένων περὶ Νικολάου Καβάσιλα πληροφοριῶν εἰς βιογραφικὴν μονογραφίαν περὶ αὐτοῦ, τυγχάνει ἐκ τῶν προτέρων εὐμενοῦς ὑποδοχῆς, χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ ἐπιχεύσῃ τὴν ἀντικειμενικὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τῆς συμβολῆς τῆς.

Μετὰ βραχείαν σχετικῶς Εἰσαγωγὴν (σ. 13-17) ἡ ὅλη ἐργασία τοῦ συγγραφέως διαιρεῖται εἰς τρία μέρη: Εἰς τὸ Κεφ. Α' (σ. 18-74), εἰς τὸ ὁποῖον ἐξετάζεται ὁ Βίος τοῦ Καβάσιλα, εἰς τὸ Κεφ. Β' (σ. 75-107), εἰς τὸ ὁποῖον ἐξετάζονται τὰ συγγράμματα τοῦ Καβάσιλα, καὶ εἰς τὸ Παράρτημα (σ. 109-118), εἰς τὸ ὁποῖον ἐκδίδονται Ἄνεκδοτα ἔργα τοῦ Καβάσιλα (I-III).

Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν ἀναφέρονται τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης, σκιαγραφοῦνται ἡ θεολογικὴ καὶ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις καὶ σημειοῦνται τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τῆς πόλεως κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος. Οὕτω δίδεται συνοπτικὴ μὲν, ἀλλ' ἐπαρκῶς σαφῆς εἰκὼν τοῦ περιβάλλοντος, εἰς τὸ ὁποῖον «ἐγεννήθη, ἠνθρῶθη καὶ ἐν μέρει ἔδρασεν ὁ Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός». Εἰς τὰς σχετικὰς ὑποσημειώσεις δίδεται ὀλίγη μόνον βιβλιογραφία καὶ δι' ὀρισμένα μόνον θέματα καὶ οἱ ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν Θεσσαλονίκην τοῦ 14ου αἰῶνος ἤμποροιν νὰ παραπονεθῶν ὅτι δὲν τοὺς ἐδόθη ἀμέσως σχετικὴ πρὸς ταῦτα βιβλιογραφία, ὡς θὰ ἦτο κατ' ἐλάχιστον τὸ ἔργον τοῦ O. T a f r a l i, Thessalonique au XIVe siècle, Paris 1913, καὶ εἰδικότερον, ἐκτὸς τῶν ἀναφερομένων ἔργων τοῦ G. Schirò διὰ τὴν Φιλοσοφίαν καὶ τοῦ Π. Χρήστου διὰ τὴν Θεολογίαν, διὰ μὲν τὴν Νομικὴν τὸ ἔργον τοῦ K. T p i a ν τ α φ υ λ λ ο π ο ὄ λ ο υ, Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ ἡ νομικὴ σκέψις ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, Θεσσαλονίκη 1960, διὰ δὲ τὴν Κλασσικὴν Φιλολογίαν τὸ ἔργον τοῦ Β. Λαοῦ ρ δ α , Ἡ κλασσικὴ φιλολογία εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, Θεσσαλονίκη 1960 (Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀριθ. 34 καὶ 37), ἂν καὶ ὁ σ. ἀναφέρει τὰ ἔργα ταῦτα εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν αὐτοῦ (σ. 124, 125 καὶ 128). Βεβαίως δὲν ἀπαιτεῖται ἡ Εἰσαγωγή ἐνὸς ἔργου νὰ εἶναι μελέτη τῶν πραγμάτων ἐκτεταμένη καὶ βαθεῖα μὲ πλήρη βιβλιογραφίαν, ἀλλ' ἡ ἐκτεταμένη καὶ βαθεῖα μελέτη τῶν πραγμάτων, αὐτονόητος διὰ τὴν συγγραφέα, ἀπαιτεῖ τουλάχιστον καθοδήγησιν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὴν βασικὴν βιβλιογραφίαν περὶ τῶν ἐκτιθεμένων. Ἐπὶ τῶν περιεχομένων τῆς Εἰσαγωγῆς ὡς πλαίσιου τοῦ Βίου τοῦ Καβάσιλα θὰ ἐπανέλθῃ βεβαίως μετ' ὀλίγον ὁ σ. διεξοδικῶς, ἀλλ' ἡ βιβλιογραφία του θὰ εἶναι παραπομπαὶ εἰς τὰς σχετικὰς πηγάς. Ἄς σημειωθῇ προσέτι ἐνταῦθα, διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὸ κακεντρεχῆς ἔργον συλλογῆς μικρολαθῶν ἐν εἰδῇ μακροῦ κατηγορητηρίου εἰς τὸ τέλος, ὅτι ἀποτελεῖ ἀδεξιᾶν ἔκφρασιν τοῦ σ. τὸ λεγόμενον εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν, σ. 14, ὅτι ὁ Βαρλαάμ καὶ ὁ Παλαμᾶς «ὑπῆρξαν οἱ πρωτεργάται τῆς ἡσυχαστικῆς κινήσεως». Εἶναι προφανές, ὅτι ὁ σ. ἐννοεῖ «οἱ πρωταγωνισταί», τὰ κύρια πρόσωπα δηλονότι, τὰ ὁποῖα ἐπρωτοστάτησαν εἰς τὴν κατόπιν ἡσυχαστικὴν ἐριδα, δὲν ἐγέννησαν ὅμως τὰ ἴδια αὐτήν.

I. Τὸ Κεφ. Α' τῆς ἐργασίας πραγματεῦται εἰς ἕξ μέρη: 1) τὸ ὄνομα καὶ τὰ χρονικὰ δεδομένα, 2) τὴν καταγωγὴν καὶ τὰς σπουδὰς, 3) τὴν παρουσίαν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τῶν Ζηλωτῶν (1342-1347), 4) τὴν δρᾶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν (1347-1362), 5) τὴν ἐπάνοδον

εις Θεσσαλονίκην (1363-1364), καὶ 6) τὴν παραμονὴν μέχρι τοῦ θανάτου εἰς Κωνσταντινούπολιν (1364-1392 τοῦλάχιστον) τοῦ Νικολάου Καβάσιλα.

1. (Σ. 18-21). Τὸ ἐπίθετον Καβάσιλας εἶχε βεβαίως ὁ Νικόλαος ἐκ τῆς εὐγενεστέρας τῶ γένους μητρὸς του, ἀδελφῆς τοῦ κατὰ κόσμον Νικολάου καὶ ὡς μοναχοῦ Νεῖλου Καβάσιλα, ἀρχιερέως Θεσσαλονίκης μεταξύ 1361-1363, ἡ ὁποία κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ἐλθοῦσα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Θεσσαλονίκην ἐκάρη ἀργότερον μοναχῆ καὶ ἀπεσῦρθη εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Θεοδώρας Θεσσαλονίκης. Ὁ συγγραφεὺς στηρίζεται διὰ ταῦτα εἰς τὸν Σφραντζῆν (P. Gr. 156, 1036D-1037A, ἐκδ. G r e c u, σ. 32, 19-282, 29). Περαιτέρω, σ. 69, σημ. 1 καὶ 2, θὰ σημειώσῃ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Συνοδικοῦ Θεσσαλονίκης περὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Νεῖλου Καβάσιλα (τὴν σειράν ἀρχιεπισκόπων Θεσσαλονίκης δηλαδή, τὴν καταρτισθεῖσαν βάσει τοῦ κειμένου τοῦ Συνοδικοῦ ὑπὸ L. P e t i t, EO 18, 1916/19 σ. 248/9) καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης, λέγοντος περὶ τοῦ Νεῖλου Καβάσιλα, P. Gr. 155, 145A: «τῆς Θεσσαλονικέων τὴν προεδρείαν μὲν εἰληφώς μὴ πρὸς αὐτὴν δὲ φθάσας ἔλθειν». Εἰς ταῦτα δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς:

Ὁ Νεῖλος Καβάσιλας διεδέχθη εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Θεσσαλονίκης τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν, θανόντα τὴν 14ην Νοεμβρίου 1360 (βλ. R. J. L o e n e r t z, Orient. Christ. Per. 21, 1955, σ. 277). Τὸν Ἰούλιον ὁμῶς τοῦ 1361, μετὰ ἐπτὰ δηλαδὴ μῆνας, ὁ Νεῖλος Καβάσιλας φέρεται ἀκόμη ὡς ἄπλοῦς ὑποψήφιος διὰ τὸν θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης εἰς MM, Acta I, 417 καὶ 429: «ὁ τιμώτατος ὑποψήφιος Θεσσαλονίκης, ἱερομόναχος κῆρ Νεῖλος ὁ Καβάσιλας». Τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐνισχύον τὴν μαρτυρίαν τοῦ Συμεῶν. Τὸ Συνοδικὸν ὁμῶς τῆς Θεσσαλονίκης ἀναφέρει εἰς τὸ κείμενόν του τὸν Νεῖλον Καβάσιλαν ὡς διατελέσαντα πράγματι ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης: Cod. Vatic. Gr. 172, Fol. 169v: «Νεῖλον, τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, τοῦ λόγους ἅμα καὶ ἔργους καὶ θεοῦς συγγράμμασιν ἀγωνισαμένου ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν τοῦ Βασιλεῦς καὶ Ἀκανδύνου καινοφροσίαν θεοσόφοις λόγοις καὶ ἀποδείξεσιν ἀναντιρροῦτοις κατασχύναντός τε καὶ διελέξαντος, αἰονία ἢ μῆμιμ». Τὸν συγγραφεὴ ὁμῶς δὲν φαίνεται νὰ τὸν ἀπσχόλησεν, ὡς ὤφειλεν, ἡ ἀντίφασις μεταξύ τοῦ Συνοδικοῦ καὶ τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης, ἔστω καὶ πιστευμένη ὡς πρόβλημα, ἡ ὁποία ἔκαμε τὸν παλαιὸν L. P e t i t, EO 5, 1901/2, σ. 93/4, νὰ πιστεύῃ ὅτι ὁ Νεῖλος Καβάσιλας ἐξελέγη καὶ ἀπέθανεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ 1361, χωρὶς ποτὲ νὰ ἐγκατασταθῆ εἰς τὸν θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὸ ἐπίθετον Χαμαετός εἶχε βεβαίως ὁ Νικόλαος ἐκ τοῦ λαϊκότερου τῶ γένους πατρὸς του, γνωστοῦ μόνον ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας πατρὸς καὶ υἱοῦ μεταξύ Θεσσαλονίκης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Σιωπηρῶς ἀποκλείει ὁ σ. τὴν δυνατότητα, ὁ Καστροφύλαξ Ἰωάννης Χαμαετός τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 1355, τῆς εὑρισκομένης «εἰς τὴν δεξιᾶν τῷ εἰσερχομένῳ παραστάδα τῆς πύλης εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ βορείου τείχους τῆς Ἀκροπόλεως (: τῆς Θεσσαλονίκης), γνωστῆς ὡς Πύλης τῆς αὐτοκρατείας Ἁννης τῆς Παλαιολογίνης», τὴν ὁποίαν ὁ σ. παραθέτει ἀνευ ἑτέρου εἰς σ. 19, σημ. 1 καὶ πίν. I, ὡσάν νὰ ἐδημοσίευσεν ταύτην πρῶτος αὐτός, νὰ εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ Νικολάου Καβάσιλα Χαμαετοῦ. Τοσοῦτον μᾶλλον, ἐφ' ὅσον χρονολογικῶς τοῦτο θὰ ἦτο δυνατόν, δεδομένου ὅτι ὁ ὑποθετικῶς τριακοντούτης πατὴρ τοῦ γεννηθέντος τὸ 1322/3 Νικολάου θὰ ἦτο τὸ 1355 62 ἢ 63 ἐτῶν. Ὁμολογομένως, τὴν πιθανότητα ταύτην δὲν φαίνεται νὰ ἐνισχύτῃ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἰωάννης Χαμαετός, ὁ ὑποτιθέμενος πατὴρ, διατηρεῖται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Κυβερνήσεως τῶν Παλαιολόγων ἀκόμη τὸ 1355, μετὰ τὴν ἐκρηξὴν δηλαδὴ τοῦ δευτέρου ἐντὸς δεκαετίας ἐμφυλίου πολέμου μεταξύ τοῦ Ἰωάννου Ε΄ Παλαιολόγου καὶ τοῦ Ἰωάννου ΣΤ΄ Καντακουζηνοῦ τὴν ἀνοιξὴν τοῦ 1353, ἐνῶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, ὁ ὑποτιθέμενος υἱός, εὑρισκόμενος ἀπὸ τοῦ 1347 (βλ. Ἐπιστ. Κυδῶνῃ ἀριθ. 87 εἰς ἐκδ. Loenertz) εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐταύτισε μετὰ τὴν ἐκρηξὴν τοῦ δευτέρου τοῦτο ἐμφυλίῳ πολέμῳ τοῦ 1353 ὀριστικῶς τὴν τύχην του μετὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Οἱ Παλαιολόγοι δὲν θὰ διετήρουν εἰς τὴν θέσιν του τὸν πα-

τέρα, ὅταν ὁ υἱὸς ἐξεδηλώθη ὡς ἐχθρὸς τῶν. Ἡ σπανιότης πάντως τοῦ ἐπιθέτου Χαμαετός δεικνύει ὅτι μᾶλλον πρόκειται περὶ συγγενοῦς τοῦ Νικολάου. Ἀσαφῆς ὁμοῦ εἶναι ἡ περὶ τούτων φράσις τοῦ συγγραφέως, σ. 19: «...ἐπὶ καστροφύλακος Ἰωάννου τοῦ Χαμαετοῦ, σαφῶς διακρινομένου, λόγῳ τοῦ πατρωνυμικοῦ του, ἐκ τῶν πολλῶν ἄλλων συγχρόνων Καβασιλῶν». Ἄς σημειωθῇ πρὸς τούτους ὅτι ἐκ τῆς τελευταίας ἐφθαρμένης λέξεως τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἰωάννου Χαμαετοῦ, ἡ ὁποία προφανῶς προσθέτει παρωνύμιον αὐτοῦ, διατηροῦνται τρία γράμματα, ἀναγνωσθέντα ὑπὸ τῶν τῶ πρώτων δημοσιευσάντων τὴν ἐπιγραφὴν L. D u c h e s n e - C h. B a y e t, Mémoire sur une mission scientifique au Mont Athos, Paris 1876, σ. 65/6, No 108 ὡς Kom kai ὑπὸ τοῦ κατόπιν ἐπαναδημοσιεύσαντος τὴν ἐπιγραφὴν O. T a f r a l i i, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 49, ὡς Kon, ἐφθάρησαν δὲ ἄλλα τέσσαρα ἢ πέντε, Ὅ σ. εἰς τὴν μεταγραφὴν τῆς ἐπιγραφῆς, σ. 19, σμμ. 1, καὶ εἰς τὸν Πίν. 1, ἀναγινώσκει «Κονί...» (KONĪ...) καὶ δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν ἡ περιέργως ἀναγνώσις του αὐτῆ προέρχεται ἐξ αὐτονομίας τῆς ἐπιγραφῆς. Μήπως πρέπει νῦν νὰ ἀναγνωσθῇ ΚΟΙΑΙ[ΙΣΤΟΡΟΣ]; Βλ. Γ. Γ ο υ ν α ρ η, Τὰ τεῖχη τῆς Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1976, σ. 24 (I.M.X.A., ἀρ. 168).

Τὴν χρονολογίαν γεννήσεως τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, τὴν ὁποίαν ἐποθετοῦν οἱ παλαιότεροι μεταξὺ 1290-1300 (ὡς οἱ R. G u i l l a n d, BZ 30, 1929/30, σ. 98 κέ. - S. S a l a v i l l e, Dict. de spirit. ascet. et myst. 7, 1937/8, col. 1-9. F. V e r n e t, Dict. de theol. cathol. 2/II, 1939, col. 1292/5 - J. G o u i l l a r d, Dict. d'hist. et de géog. eccl. II 1939, col. 14-21) καὶ ὁ νεώτεροι μεταξὺ 1322-1323, συμπίπτουσιν οὕτω καὶ μὲ τὴν χρονολογίαν γεννήσεως τοῦ ἀποδειχθέντος ὡς συνομηλικικοῦ τοῦ Νικολάου καὶ γεννηθέντος ἀποδεδειγμένως μεταξὺ 1320-1325 Δημητρίου Κυδῶνη, (ὡς οἱ P. E n e p e k i d e s, BZ 46, 1953, σ. 32 κέ. - I. Š e v č e n k o, BZ 47, 1954, σ. 55 κέ. - R. J. L o e n e r t z, Orient. Christ. Per. 21, 1955, σ. 205-231, ἴδιαι σ. 226: «S'il est né en 1322-1323, il avait 23 ans alors de son ambassade à Bérée (1345), 29 quand il écrivait le mémoire sur l'usure (1351) et de 30 à 32 quand il faisait l'éloge d'Anne Paléologue», στηρίζει ὁ σ. καὶ μὲ τὸ ἐπικουρικοῦν στοιχεῖον, ὅτι τὸ 1353 ὁ Νικόλαος Καβάσιλας περιελήφθη ὡς ὑποψήφιος ὡς τριτηρόσωπον πρὸς ἐκλογὴν νέου πατριάρχου καὶ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν τὸ κατώτερον ὄριον ἡλικίας πρὸς ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν ἐπισκόπου ἦτο τὸ τριακοστὸν ἔτος. Ἐπομένως ὁ μὴ συμπληρώσας τὸ 30ῶν ἔτος τῆς ἡλικίας του τὸ 1351/2 καὶ ἔχων συμπληρώσει τοῦτο τὸ 1353 Καβάσιλας ἐγεννήθη τὸ 1322/3. Τὸ γεγονός ἄλλωστε, ὅτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς οὗτος κανὼν τῆς τριακοσταυῆς ἡλικίας δὲν ἐτηρεῖτο πάντοτε, τοῦτο ἀπετέλει κατὰ περιπτώσιν ἐξαίρεση καὶ δὲν ἀκυροῖ τὴν ἀποδεικτικὴν ἀξίαν τοῦ ἐπικουρικοῦ ἄλλωστε τούτου στοιχείου.

Κατὰ τὸν σ. τὸ ἔτος 1391 εἶναι τὸ τελευταῖον ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ἔλαβεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπιστολὰς τοῦ Μανουὴλ Β' τοῦ Παλαιολόγου καὶ δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν ἐπέζησε τοῦ συνομηλικικοῦ του Δημητρίου Κυδῶνη, θανόντος εἰς Κρήτην τὸν χειμῶνα τοῦ 1397/8. Ἀπέθανε λοιπὸν ὁ Νικόλαος Καβάσιλας μετὰ τὸ 1391 (σ. 21). Ἡμεῖς πιστεύομεν ὅτι ἀπέθανε πρὸ τοῦ Κυδῶνη, ἄλλως ἢ μνεία τοῦ θανάτου τοῦ ἐπιστηθίου φίλου του θὰ ἐνεφανίζετο, λίαν πιθανῶς, εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν του, ἡ ὁποία μάλιστα δὲν φθάνει μέχρι τοῦ 1397, ἢ εἰς ἐπίγραμμα αὐτοῦ, ὅπως ἐκεῖνο διὰ τὸν Ἰσιδωρον.

Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἐκ τῶν πηγῶν διὰ μίαν ἀπόπειραν σχηματισμοῦ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, τὸ ὁποῖον θὰ εἶχε τὴν θέσιν του εἰς μονογραφίαν περὶ αὐτοῦ, ὡς ἡ προκειμένη τοῦ συγγραφέως. Εἴμεθα τόσον πτωχοὶ εἰς πληροφορίας περὶ τούτου, ὥστε οὔτε τὸν πατέρα του γνωρίζομεν οὔτε τὸ μικρὸν ὄνομα τῆς μητρὸς του οὔτε ἐὰν εἶχεν ὁ Νικόλαος ἀδελφούς ἢ ἀδελφάς. Ἡ προσήλωσις του ὁμοῦ εἰς τὸν Καντακουζηνὸν δεικνύει τοῦλάχιστον, νομίζομεν, ὅτι οὗτος ἐκ μητρὸς δὲν συνεδέετο διὰ συγγενικῶν δεσμῶν μὲ τὴν οἰκογένειαν τῶν Παλαιολόγων, ἀφοῦ μάλιστα καὶ ὁ ἀδελφός τῆς μητρὸς του Νικόλαος-Νεῖλος ἐλέγετο Καβάσιλας καὶ δὲν εἶχεν ἀποκτήσει τὴν τιμητικὴν προσωνομίαν Παλαιολόγος, ὅπερ θὰ συνέβαινε, ἐὰν ὑπῆρχεν εἰς τοὺς προγόνους αὐτοῦ

και της αδελφής του δεσμός με τους Παλαιολόγους. Ένισχυτικών τών ανωτέρω είναι, ότι και άλλοι Καβάσιλα έμειναν πιστοί εις τόν Καντακουζηνόν και ημείφθησαν ύπ' αυτού μετά τήν επικράτησίν του τό 1347, όπως ο μέγας παπίας Δημήτριος Καβάσιλας (βλ. Γ. Ι. Θεοχαρίδου, Δημήτριος Δούκας Καβάσιλας και άλλα προσωπογραφικά έξ άνεκδότου χρυσοβούλλου του Καντακουζηνού, 'Ελληνικά 17, 1962, σ. 1-23), του όποιου ή περίπτωσις δεικνύει ότι κλάδος τής οικογενείας τών Καβασιλών είχε συνδεθί με τούς Δούκας. Ό σ. δέν φαίνεται νά επάλαισε με τό πρόβλημα τής διακρίσεως τών συγχρόνων του Νικολάου Καβασιλών και τών τυχόν συγγενικών σχέσεών του πρός αυτούς, άρκεσθείς εις έν οικοσχημον και μίαν σφραγίδα μελών τής μεγάλης αυτής οικογενείας (βλ. πίν. 8, 9), άνκαι ο ίδιος αναφέρει τοιούτους συγχρόνους, ως ο 'Αλέξιος Καβάσιλας (Καντ. Βόνν. ΒΙ, 550, 22-24· 551, 1-7), ο Μιχαήλ Καβάσιλας (Γρηγοράς, Βόνν. ΙΙ, 1050 κέ.), ο μέγας παπίας Δημήτριος Δούκας Καβάσιλας ('Ελληνικά, 17, 1962, σ. 14 κέ., ένθα και Γεώργιος και 'Ιωάννης Καβάσιλας), ο Κωνσταντίνος Καβάσιλας τής τοιχογραφίας του Πρωτάτου κ.ά. (βλ. Εύρετήριον σ. 146). Δέν αναφέρει ούτε τούς άλλους δύο, έκτός του Νείλου, αδελφούς τής μητρής του Ν. Κ. βλ. Σφραντζή, Χρον. έκδ. Grecu, σ. 92 (Minus), σ. 282 (Majus).

2. (Σ. 22-34). Ό σ. πραγματεύεται εις τό μέρος τουτο τής έργασίας του τά έτη και τό είδος τών σπουδών του Νικολάου Καβάσιλα πρώτον εις τήν γενέτειράν του Θεσσαλονίκη και κατόπιν εις τήν Κωνσταντινούπολιν.

Κατά τόν συγγραφέα (σ. 25) εις Κωνσταντινούπολιν μετέβη ο Ν. Κ. δι' ανωτέρας σπουδάς εις ήλικίαν 15-17 έτών, «κατά προσέγγισιν δέ είναι δυνατόν νά υπολογισθί ότι παρέμεινε εκεί επί έπταετία, από 1335 ή 1337 μέχρι 1342 ή 1343». Έάν όμως ο Ν. Κ. ήτο τό 1335 έτών 15 ή άντιστοιχώς τό 1337 έτών 17, τότε έγεννήθη ούτος τό 1320 και όχι, ως έχει εξακριβώσει ήδη ο συγγραφέας (σ. 20/1), τό 1322/23. Τά πράγματα χειροτερεύει ή έπομένη φράσις του σ., ο όποιος αντικρούσων γνόμην του S. Salaville περί χρόνου σπουδών του Ν. Κ. εις Κωνσταντινούπολιν μεταξύ 1335-1340, λέγει: «Ό υπολογισμός ούτος δέν φαίνεται νά είναι άκριβής, διότι, εάν δεχθώμεν ότι ο Νικόλαος Καβάσιλας έγεννήθη τό ένωρίτερον περί τό 1320 και τό άργότερον περί τό 1324, ως ή σύγχρονος έρευνα θέλει, τότε ούτος θά έπρεπε νά έχει μεταβί εις τήν Κωνσταντινούπολιν εις ήλικίαν 11 έως 15 έτών, πράγμα μάλλον άπίθανον». Τί άπέγινε τό υπό του ίδιου καθορισθέν ως έτος γεννήσεως του Ν. Κ. 1322/23; Με αυτό τό έτος γεννήσεως και με ήλικίαν μεταβάσεως εις Κωνσταντινούπολιν τουλάχιστον 15 έτών ή άφιξις του εκεί δύναται νά τεθί εις τό έτος 1337, όπερ δέν συναντά άντιρρήσεις, και άφού τό 1341 εφίσκεται ούτος ακόμη εις Κωνσταντινούπολιν, δεχθείς εκεί έπιστολήν του θείου του Νείλου, τής όποιας μάλιστα τό περιεχόμενον δεικνύει ότι ο Ν. Κ. εφίσκετο «πρός τό πέρας τών σπουδών του» (σ. 26), ούτος παρέμεινε προφανώς εις τήν Κωνσταντινούπολιν πιθανώς πενταετία, όχι όμως έπταετία.

Τά περί τών σπουδών του Ν. Κ. εις Κωνσταντινούπολιν σταχυολογεί ο σ. έκ τών 'Επιστολών του Ν. Κ., τάς όποιας έγραψεν ούτος εκείθεν πρός τούς γονείς και φίλους του εις Θεσσαλονίκην. 'Ήσαν δέ αί σπουδαί του κλασσικαί σπουδαί, φιλοσοφία και θεολογία, ρητορική, νομική και φυσικαί έπιστήμαι (και δή άστρονομία).

Ό σ. ειπε (σ. 25) ότι ο Ν. Κ. έσπουδάσεν εις Κωνσταντινούπολιν «προφανώς εις τό Πανεπιστήμιόν της». Δέν είπεν όμως ποίον Πανεπιστήμιον έλειτούργει εις Κωνσταντινούπολιν μετά τήν λαίλαπα τής Φραγκοκρατίας επί Παλαιολόγους. Είναι γνωστόν ότι τό υπό του Βάρδα μετά τό τέλος τής Εικονομαχίας άναδιοργανωθέν Πανεπιστήμιον εις τό άνάκτορον τής Μαγναύρας διηρέθη τό 1045 επί Κωνσταντίνου Θ' εις δύο Σχολάς, τήν Σχολήν τής Φιλοσοφίας με προϊστάμενον λεγόμενον «Υπατον τών Φιλοσόφων» (πρώτος προϊστάμενός της ύπήρξεν ο Μιχαήλ Ψελλός) και τήν Σχολήν τής Νομικής με προϊστάμενον λεγόμενον «Νομοφύλακα» (πρώτος προϊστάμενός της ύπήρξεν ο 'Ιωάννης Ξειφιλίνος). Μετά τό 1204 αί Σχολαί μετεφέρθησαν εις τήν Νίκαιαν και μετά τήν άποκατάστασιν τών Παλαιο-

λόγων τὸ 1261 ὁ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος ἐπανίδρυσε τὴν Σχολὴν Φιλοσοφίας ὑπὸ τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην καὶ τὴν Σχολὴν Νομικῆς ὑπὸ τὸν Μανουὴλ Ὀλόβολον. Παρὰ τὴν ἑλπίδα πρὸς τὰς πανεπιστημιακὰς Σχολὰς ἐλειτούργει πάντοτε ἡ Σχολὴ τοῦ Πατριαρχείου μὲ προϊστάμενον λεγόμενον «Οἰκουμενικὸν Διδάσκαλον» διὰ τὴν σπουδὴν τῆς Θεολογίας, ὡς καὶ διάφορα ἄλλα μικρότερα Σχολεῖα ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς Ἐκκλησίας ἢ ἰδιωτικά. (Βλ. N. H. B a y n e s - H. S t. L. B. M o s s, Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization. Oxford Paperbacks, Oxford University Press 1961. Ἑλληνικὴ μετάφρασις ὑπὸ Δ. Ν. Σ α κ κ ᾶ, Ἀθήναι 1972, σ. 310-315).

Ἐνδεικτικὸν ἴσως ὅτι ὁ Ν. Κ. ἐφοίτησε κυρίως εἰς τὴν Σχολὴν Φιλοσοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι τὸ ὅτι τὸ ἐγκώμιόν του εἰς τὸν ἔνδοξον τοῦ Χριστοῦ μεγαλομάρτυρα καὶ θαυματουργὸν καὶ μυροβλήτην Δημήτριον ἔγραψεν, ὡς σημειοῖ ὁ συγγραφεὺς (σ. 26), κατόπιν προκηρυχθέντος διαγωνισμοῦ ὑπὸ τοῦ «Υἱάτου τῶν Φιλοσόφων» (προϊσταμένου τῆς Σχολῆς Φιλοσοφίας) Ἰωάννου Ἀμπαρη, ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος εἰς Ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατέρα του (BZ 46, 1953, σ. 31: «Φημί δὴ τὸν τῶν φιλοσόφων ἕπαιτον»).

Λέγει κατόπιν ὁ συγγραφεὺς (σ. 31): «Πρὸς τὸ πέρασ τῶν σπουδῶν του (1341) (ὁ Ν.Κ.) πρέπει νὰ παρηκολούθησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει δύο σπουδαῖα γεγονότα». Ταῦτα εἶναι: 1) Τὸ ἐκκλησιαστικὸν γεγονός τῆς διαμάχης μεταξύ Βαρλααμιτῶν καὶ Παλαμιτῶν καὶ 2) τὸ πολιτικὸν γεγονός τῆς διαμάχης μεταξύ τοῦ μεγάλου δουκὸς Ἀλεξίου Ἀποκαύκου καὶ τοῦ μεγάλου δομestικού Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ διὰ τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ χηρεύσαντος αὐτοκρατορικοῦ θρόνου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρόνικου Γ' τὴν 15ην Ἰουνίου τοῦ 1341. Ἐκθέτει κατόπιν ὁ σ. τὴν σειράν τῶν γεγονότων (σ. 31-34), ἀλλὰ μὲν βάζει μόνον τὸν Καντακουζηνὸν καὶ ἀγνωστὸν τὸν Γρηγοράν. Ὁ Καντακουζηνὸς ὁμοῦ εἰς τὸ Βιβλ. III (ἔκδ. Βόνν.) μαχομένος pro domo sua, δὲν εἶναι, νομιζόμεν, ἐντελῶς ἀμερόληπτος καὶ πρέπει νὰ ἀντιπαραβάλλεται πρὸς τὸν Γρηγοράν. Δὲν ἔχει θέσιν ὁμοῦ ἐνταῦθα ἢ ὑφ' ἡμῶν μακρὰ ἀντιπαραβολὴ αὕτη.

Διὰ τὸ γεγονός, πάντως, ὅτι ὁ Καντακουζηνὸς κατὰ τὰς ἀχὰς τῆς διαμάχης ἐτήρει τὴν ἀρχὴν τῆς νομιμότητος, μνημονεύων τὴν Αὐτοκράτειραν (Ἄνναν Παλαιολογίναν) καὶ τὸν μικρὸν υἱὸν τῆς (Ἰωάννην Ε' Παλαιολόγον) (σ. 33 καὶ σημ. 9) δὲν ἔπρεπε νὰ ἀγνοηθῇ σημαντικὴ περὶ τούτου βιβλιογραφία, ὡς ἡ παλαιότερα εἰδικότερα μελέτη τοῦ Fr. D ö l l e r, Johannes Kantakuzenos als dynastischer Legitimist. Annales de l'Institut Kondakov 10 (1938), σ. 19 κ.έ. καὶ ἡ νεώτερα ἑνικωτέρα μελέτη τοῦ G. W e i s s, Johannes Kantakuzenos-Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch. Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert. Wiesbaden 1969, τὴν ὁποίαν ἴσως δὲν ἐπρόφρασε νὰ ἴδῃ ὁ σ. μας.

3. (Σ. 35-43). Τὴν παρουσίαν τοῦ Ν. Κ. εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν τῶν Ζηλωτῶν (1342-1347), τὰ ἐκεῖ διαδραματισθέντα γεγονότα, τὸν κίνδυνον θανάτου, τὸν ὁποῖον ὁ Ν. Κ. τότε διέτρεξε, καὶ τὴν συνέχισιν τῆς παραμονῆς του εἰς Θεσσαλονικὴν ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1345 μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1347, ἀκόμη δηλαδὴ καὶ μετὰ τὴν ἐκ νέου, συντριβίσις τῆς ἀντιστάσεως τῶν εὐγενῶν, κατάληψιν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν Ζηλωτῶν, διηγεῖται ὁ σ. ἐπὶ τῆς βίαιης κυρίως τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὁ ὁποῖος αὐτὴν τὴν φορὰν ὡς πλησιέστερος πρὸς τὰ γεγονότα εἶναι δι' αὐτὰ τοῦλάχιστον ὁ πλέον ἀξιόπιστος μάρτυς.

Ὁ σ. ἀποδίδει (σ. 42) εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος ὑπὸ τοῦ Ν. Κ. ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Ζηλωτικοῦ κινήματος τὰς δύο διασθωθεῖσας νομικὰς πραγματείας αὐτοῦ, Κ α τ ᾱ τ ο κ ι ζ ὄ ν τ ω ν κ αὶ Π ε ρ ι τ ὄ κ ο υ, ὡς καὶ τὴν τρίτην Λ ὄ γ ο ς π ε ρ ι τ ὶ ῶ ν π α ρ ᾱ ν ὀ μ ω ς τ ο ῖ ς ἄ ρ χ ο υ ς ι ν ἔ ν τ ο ῖ ς ἱ ε ρ ο ῖ ς τ ο λ μ ω μ ἔ ν ω ν, μετὰ τὰς τόσας ἀγωνιώδεις ἐμπειρίας αὐτοῦ κατὰ τὴν κοινωνικὴν ἀναταραχὴν τῆς Θεσσαλονικῆς τοῦ 1342-1345, ἐξηγεῖ δὲ τὴν ἀνενόχλητον παραμονὴν αὐτοῦ εἰς Θεσσαλονικὴν ὑπὸ τοῦ ἐπικρατήσαντος Ζηλωτῆ, «παρ' ὅλον ὅτι ἀνήκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν δυνατῶν καὶ ἐνε-

γῶς εἶχεν ἐκδηλωθῆ ὑπὲρ τοῦ Καντακουζηνοῦ», ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι οὗτος ἐξετιμῶτα «καὶ ὑπὸ τοῦ λαοῦ διὰ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὰ σαφῆ δείγματα ἐνδιαφερόντος του ὑπὲρ ἰκανοποιήσεως τῶν οὐσιαστικῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ» (σ. 42/3). Τέλος, διὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ζηλωτῶν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀγνοηθῆ εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν (σ. 128) μετὰ τὸν Tafrafi ἢ μελέτη τοῦ P. C h a r a n i s, *The Internal Strife in Byzantium in the Fourteenth Century*, Byzantion 15 (1940-1941), σ. 226 κέ.

4. (Σ. 44-57). Μετὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ Καντακουζηνοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν (3 Φεβρ. 1347), τὴν προηγηθεῖσαν καθαίρεσιν τοῦ πατριάρχου Καλέκα (2 Φεβρ. 1347), τὴν συμφωνηθεῖσαν συμβασιλείαν Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννου ΣΤ' Καντακουζηνοῦ (8 Φεβρ. 1347) καὶ τὴν χειροτονίαν τοῦ Ἰσιδώρου Μονεμβασίας ὡς νέου πατριάρχου (17 Μαΐου 1347) ὁ Ν.Κ. ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Κυδῶνη, τῶν ἄλλων φίλων καὶ αὐτοῦ τοῦ Καντακουζηνοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς σύμβουλος εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅπου θὰ παραμείνῃ μονίμως πλέον ἐγκατεστημένος συνταγίστας ὀριστικῶς τὴν τύχην του μετὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ θὰ εὐρίσκειται εἰς τὸ ἐξῆς «εἰς τὸ ἐπικέντρον τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐξελιξέων τῆς αυτοκρατορίας ἐπὶ Ἰωάννου ΣΤ' Καντακουζηνοῦ» (σ. 46). Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1347 ὁ Ν.Κ. θὰ συνοδεύσῃ μετ' ἄλλων τὸν ἐκλεγέντα τὸ θέρους τοῦ 1347 διὰ τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης Γρηγόριον Παλαμᾶν εἰς τὴν νέαν του ἔδραν, ὅπου ὁμοῦ δὲν θὰ γίνουσι δεκτοὶ καὶ θὰ καταφύγουσι ὅλοι εἰς Ἅγιον Ὅρος, ἀπὸ ὅπου τὸν Ὀκτώβριον τοῦ ἐπομένου ἔτους 1348 θὰ ἐπιστρέψουσι εἰς Κωνσταντινούπολιν. Κατόπιν τῆς ἐμπειρίας ταύτης ὁ μοναχισμὸς, λέγει ὁ συγγραφεὺς (σ. 48) «θὰ ἀσκήσῃ καθ' ὅλον τὸν βίον του ἀποφασιστικὴν γοητείαν ἐπ' αὐτοῦ». Διὰ ταῦτα μετὰ τοῦ φίλου του Κυδῶνη, λαβόντες μόνον αὐτοὶ γνῶσιν τῆς ἐπιθυμίας, τὴν ὁποίαν πρὸ πολλοῦ ἔτρεφεν ὁ Καντακουζηνὸς νὰ ἀποσυρθῆ εἰς μονήν, ἐδέχθησαν νὰ τὸν συνοδεύσουσι *(πρὸς τὴν ἐκ τοῦ βίου ἀναχώρησιν)*, ἢ ὅποια δὲν ἐπραγματοποιήθη βεβαίως τώρα (1349), λόγῳ γεγονότων εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἔσπευσεν ὁ Καντακουζηνὸς μετὰ τοῦ συναυτοκράτορος Ἰωάννου Ε'. Ἐπικολούθησε, τὸ φθινόπωρον τοῦ 1349, ἡ συμφιλίωσις τῶν πολιτικῶν μερίδων τῆς Θεσσαλονίκης κατόπιν ὀμιλίας πρὸς αὐτὰς τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἡ σύλληψις καὶ ἡ ἐξορία τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ζηλωτῶν, προδιδόντων τὴν πόλιν εἰς τοὺς Σέρβους, ἡ ὀριστικὴ ἐνθρόνισις τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῆς πόλεως, ἡ ἀποχώρησις τῶν ἀπειλούντων τὴν πόλιν φίλων τῶν Ζηλωτῶν Σέρβων, ἡ παραμονὴ τοῦ Ἰωάννου Ε' εἰς τὴν πόλιν καὶ ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Καντακουζηνοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν χειμῶνα τοῦ 1350.

Ὁ ρόλος τοῦ Ν.Κ. εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τοῦ 1350 εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὰ ὅποια ἀφηγεῖται λεπτομερῶς ὁ συγγραφεὺς, ὡσάν νὰ διηγείτο βυζαντινὴν ἱστορίαν, δὲν εἶναι μαρτυρημένους, ἀλλ' ὁ σ. πιστεύει, οὐχὶ ἀδικαιολογητῶς ἴσως, (σ. 49/50), ὅτι ὁ Ν.Κ. συνῴδευε τὸν Καντακουζηνὸν καὶ παρέστη εἰς αὐτὰ.

Εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ 1350 ὁ Ν.Κ. ἐθρήνησε μὲ Ἐπιτάφιον, τὸ ὅποιον ἐπανεκδίδει ἐνταῦθα (σ. 100, σημ. 1) ὁ συγγραφεὺς, τὸν θανόντα τὸν Φεβρουάριον ἢ Μάρτιον τοῦ ἔτους πατριάρχην Ἰσιδώρον καὶ παρέστη ὡς μάρτυς ὑπερασπίσεως εἰς τὴν τρίτην καὶ ὀριστικὴν ἀθώωσιν τοῦ ἀγιορείτου ἱερομονάχου Νήφωνος, κατηγορηθέντος ὑπὸ Σέρβων μοναχῶν ἐπὶ Μασσαλιανισμῷ, εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ νέου πατριάρχου Καλλίστου συγκροτηθὲν ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον.

Μετὰ τὴν Σύνοδον τῶν Βλαχερνῶν, τὸν Μάιον-Ἰούνιον 1351, τὴν συγκληθεῖσαν διὰ νὰ καταπαύσῃ τὸν δογματικὸν διχασμὸν, τὸν προκληθέντα ὑπὸ τῆς περὶ τὸν διάδοχον τοῦ Βαρλαάμ Ἀκίνδυνον σχηματισθείσης φατρίας τῶν ἀντι-ησυχαστῶν καὶ δυσαρεστημένων, ὁ Ν.Κ. ἠκολούθησε τὴν ἐπίσημον ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν τοῦ Κράτους, τὸν Παλαμισμόν, ὡς ἐκφρασίαν τῆς ἐπίσημου θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ ὁ φίλος του Δημήτριος Κυδῶνης ἐξεδηλώθη ὡς Ἀντιπαλαμιστῆς (σ. 53). Αὐτὴ ἦτο ἡ πρώτη ἰδεολογικὴ διάστασις μεταξὺ τῶν δύο φίλων.

Κατὰ τὴν δογματικὴν διαμάχην περὶ τῶν σχέσεων Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ Ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, τὴν προκληθεῖσαν πρωτοβουλία τῆς Ρώμης, τὴν ὁποίαν ὁ Καντακουζηνὸς ἐπρότεινε νὰ λύσουν διὰ τῆς κανονικῆς ὁδοῦ τῆς συγκλήσεως Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ Ν.Κ. ἦτο ὑπὲρ τῆς φιλικῆς προσεγγίσεως πρὸς τὴν Δύσιν, ἄνευ δογματικῶν ὑποχωρήσεων, ἐνῶ ὁ φίλος του Κυδώνης ἦτο ὑπὲρ τῆς Ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ἔστω καὶ μὲ ἀποδοχὴν τῶν ἀποψεων τῆς Ρώμης (σ. 54). Αὐτὴ ἦτο ἡ δευτέρα ἰδεολογικὴ διάστασις μεταξὺ τῶν δύο φίλων.

Ἐξακολουθοῦμε νὰ παρακολουθοῦμε τὸν συγγραφεὶ εἰς τὴν ἀφήγησιν του ἱστορικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα προσπαθεῖ νὰ χρησιμοποιεῖ ὡς ζωγραφικὸν βάθος διὰ νὰ εἶναι συνεχὴς ἢ ὑπ' αὐτοῦ σκιαγράφουσι τῆς βιογραφίας τοῦ Καβάσιλα. Τὴν ἀνοίξιν τοῦ 1353 ἐξέσπασεν ὁ δεύτερος ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ Ἰωάννου Ε' καὶ Ἰωάννου ΣΤ'. Ὁ Καντακουζηνός, ἐγκαταλείπων τὴν ἀχρηστον πλέον νομιμότητα, ἀνεκῆρυξε τὸν υἱὸν του Ματθαίου διάδοχον τοῦ θρόνου, ὁ πατριάρχης Κάλλιστος ἀντιφωνῶν κατέφυγεν εἰς Τένεδον πρὸς τὸν Ἰωάννην Ε' καὶ ἐγεννήθη τὸ διπλοῦν θέμα ἐκλογῆς νέου πατριάρχου καὶ χρίσεως τοῦ νέου ἀτοκράτορος. Εἰς τὸν τριπρόσωπον πρὸς ἐκλογὴν νέου πατριάρχου περιελήφθησαν ὁ Ἡρακλείας Φιλόθεος, ὁ Φιλαδελφείας Μακάριος καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, «πρὶν ἀκόμη γίνῃ κληρικός» (Καντακ. IV, 275, 3-7): «...*Νικόλαον τὸν Καβάσιλαν, ὄντα ἔτι ἰδιώτην*». Ἐξελέγη ὁ Φιλόθεος καὶ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1354 ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ νέου πατριάρχου εἰς τὰς Βλαχέρνας ὁ Ματθαῖος συναυτοκράτωρ καὶ ὁ Ν. Κ. «ἀπεθανάτισε τὸ γεγονός διὰ καταλλήλου ἐγκωμίου πρὸς τὸν νέον διάδοχον τοῦ θρόνου» (σ. 55). Τὴν 22αν ὁμοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1354 ὁ Ἰωάννης Ε' μὲ δυνάμεις τοῦ Γενοῦάτου Γκατιλούτζιο εἰσῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ Καντακουζηνὸς μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἐδέχθη συνθηκολόγησιν καὶ τὴν 10ην Δεκεμβρίου 1354 «τὰ βασιλικά ἀποθέμενος παράσημα, σῆμα ὑπέδον μοναχῶν Ἰωάσαφ ἀντὶ Ἰωάννου μετακληθεὶς» (IV, 307, 4-7). Ὁ πατριάρχης Φιλόθεος ἐκρόβη καὶ ἀργότερον ἐξωρίσθη, ὁ πρόην πατριάρχης Κάλλιστος ἐπανῆλθεν, ὁ Ματθαῖος συλληφθεὶς παρητήθη καὶ ἰδιώτευσεν καὶ «ὡ ἐγκωμιστῆς αὐτοῦ Νικόλαος Καβάσιλας ἐπισήμως πλέον ἀπεσύρθη ὀριστικῶς τῆς πολιτικῆς κονίστρας» καὶ μόνον ὁ φίλος αὐτοῦ Δημήτριος Κυδώνης συνέχισε τὴν πολιτικὴν σταδιοδρομίαν του εὐρεθεὶς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ νέου ἀτοκράτορος (σ. 57).

Τὸ πλέον ἐνδιαφέρον στοιχεῖον διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ Ν. Κ. ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τῶν ἱστορικῶν τούτων γεγονότων εἶναι, ὅτι ὁ Ν.Κ. ἐπρότάθη εἰς τὸν τριπρόσωπον διὰ τὴν ἐκλογὴν πατριάρχου, ὅταν ἦτο ἀκόμη ἰδιώτης καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ γράφων εἰς χρόνον μεταγενέστερον Καντακουζηνὸς γνωρίζει ὅτι ὁ Ν. Κ. δὲν εἶναι πλέον, ὅπως τότε, ἰδιώτης. Ἄλλὰ τί εἶναι; Κληρικός; Ἐπὶ τούτου ὁμοῦ θὰ ἐπανέλθῃ ἀργότερον (σ. 69 κέ.) ὁ συγγραφεύς.

5. (Σ. 58-60). Μὲ βάσιν τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Ν. Κ. καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ ἐκδότητος τῶν χρονολογησῶν τῶν ὁ σ. ἀφηγείται τὴν βραχείαν ἐπιστροφὴν τοῦ Ν. Κ. εἰς Θεσσαλονίκην (1363-1364) δι' οἰκογενειακοὺς λόγους μετὰ 12 ἐτῶν ἀπουσίαν (1350-1362). Τὸ ταξίδιον ἐγένετο κατ' ἀρχὰς «ἀκτοπλοικῶς ὑπὸ λιάν δυσμενεῖς συνθήκας» (σ. 58) καὶ κατόπιν διὰ ξηρᾶς, ἀλλὰ «καὶ ἡ ἡπειρος οὐδὲν ἡμῖν ἡμερωτέρα θαλάσσης» (BZ 46, 1953, 41). Ταῦτα σημαίνουν ὅτι ὁ Ν. Κ. ἐταξίδευσεν ἐπείγοντως τὸν χειμῶνα τοῦ 1362-1363. Τοὺς λόγους τοῦ βιαστικοῦ ταξιδίου ὁμοῦ ἀφίνει ὁ σ. «νὰ τοὺς μαντεύσει ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῶν ἐσπομένων. Εἶναι οὗτοι διαφανεῖς. Εἰς Θεσσαλονίκην, λέγει ὁ σ. «ὁ Ν. Κ., ἐπληροφορήθη τὸν πρό πολλῶν ἡμερῶν ἐπισμύβαντα θάνατον τοῦ πατρός του» (σ. 58). Δὲν ἐπρόφρασε λοιπὸν ὁ Ν. Κ. εἰς Θεσσαλονίκην τὸν πατέρα του ἐν ζωῇ καὶ διὰ τοῦτο ἐσπευδε ταξιδεῖων ἐν καιρῷ χειμῶνος. Μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν ἐκεῖ καὶ ὁ θεῖος του Νεῖλος Καβάσιλας (1363). Καὶ «ἡ ἡμετέρα του, ἡ ὁποία ὀλίγον ἐνωρίτερον εὗρίσκειτο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν παρ' αὐτῆς, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, καρεῖσα μοναχῆ, ἀπεσύρθη εἰς τὴν γυναικείαν μονὴν τῆς Ἁγίας Θεοδώρας

ἐν Θεσσαλονίκῃ» (σ. 58). Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Ν. Κ. ἔζη εἰς Κωνσταντινούπολιν μακρὰν τοῦ εἰς Θεσσαλονίκην συζύγου τῆς, ὅτι συνεταξίδευσε τώρα μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς καὶ ὅτι εἰς τὸ τελευταῖον ἴσως ταξίδιον τοῦτο τῆς ζωῆς τῆς ἀναφέρεται ὁ Σφραντζῆς, ὅταν μᾶς πληροφοροῖ ὅτι αὐτὴ ἀπῆλθεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Θεσσαλονίκην «*Νικολάου (γρ. Νεῖλου) τοῦ Καβάσιλα καὶ ἀδελφοῦ αὐτῆς ἀρχιερέως ἐκεῖσε ὄντος*»; Ὁ σ. οὐδὲν λέγει περὶ τούτων.

Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, λέγει ὁ συγγραφεὺς, ὁ Ν. Κ. «ἔπρεπε νὰ μεριμνήσῃ διὰ τὴν πατρικὴν περιουσίαν, διότι κακοὶ συγγενεῖς (*ἄσχος ἔξωθεν χρηστῶν τινῶν συγγενῶν*), ἐπωφεληθέντες τῆς διαλύσεως τῆς οἰκογενείας του, ἀπειράθησαν νὰ ἀρπάσουν ὅσα κτήματα εἶχον ἀπομείνει εἰς τὴν οἰκογενείαν του μετὰ τὸν ἐμφύλιον σπαραγμὸν καὶ τὰς ἀρπαγὰς τῶν ἐπιδρομῶν Σέρβων» (BZ 46, 1953, 41). Σαφῆς λοιπὸν μαρτυρία ὅτι ὁ Ν. Κ. εἶχεν εἰς Θεσσαλονίκην κτήματα καὶ συγγενεῖς, καὶ μάλιστα πολυπληθεῖς (δύσχος).

Πόθεν προήρχοντο τὰ κτήματα καὶ ποῦ εὕρισκοντο περίπου, δὲν ἐξετάζει ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς. Τὰ ὀνομάζει «πατρικὴν περιουσίαν», ἀλλὰ δὲν εἶναι ἢ τοῦλάχιστον δὲν εἶναι μόνον πατρικὴ. Ὅταν ὁ Ν. Κ. κληθεῖς μετέβῃ τὸ 1347 πλῆσιον τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἔτυχεν ὄχι μόνον τιμητικῆς εὐμενείας καὶ ὑπολήψεως παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος, ἀλλὰ καὶ ὑλικῆς ὑποστηρίξεως, καὶ τὴν «*φιλανθρωπίαν καὶ φροντίδα περὶ τῶν ἀρχομένων ὅπως εἰς πράττειν*» ἐξάγει ὁ Ν. Κ. εἰς τὴν ἐξ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα γραφεῖσαν ἐγκωμιστικὴν Ἐπιστολὴν του (BZ 46, 1953, 34). Ἐλαβε λοιπὸν προφανῶς δι' αὐτοκρατορικῶν χρυσοβούλλων κτήματα, διὰ νὰ καρποῦται τὰ εἰσοδήματά των, ὅπως εἶχε λάβει καὶ ὁ μέγας παπῖας Δημήτριος Δούκας Καβάσιλας, ὅταν ὁ Καντακουζηνὸς ἐπικρατήσας τὸ 1347 ἀντήμειβε τοὺς ὑποστηρικτάς του. Δὲν ἦσαν λοιπὸν ταῦτα μόνον «πατρικὴν περιουσίαν».

Ποῦ εὕρισκοντο ὁμῶς τὰ κτήματα αὐτά; Ὁ ἴδιος ὁ Ν. Κ. λέγει εἰς τὴν αὐτὴν Ἐπιστολὴν του πρὸς Κυδώνην (BZ 46, 1953, 41) ὅτι πολλὰ ἐκ τῶν κτημάτων αὐτῶν ἤρπασαν οἱ Σέρβοι. Ἐπομένως εὕρισκοντο ταῦτα εἰς τὴν πεδιάδα δυτικῶς τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου προήλασαν οἱ Σέρβοι, καὶ ὄχι π.χ. εἰς τὴν Χαλκιδικὴν, ὅπου γνωρίζομεν ὅτι ἦσαν τὰ κτήματα τοῦ μεγάλου παπῖα Δημητρίου Δούκα Καβάσιλα (Ἑλληνικά 17, 1962, 22). Ὁ σ. ἐχει βεβαίως προηγουμένως (σ. 39 καὶ σημ. 1) τοποθετήσει ταῦτα «εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὀμωνύμου χωρίου Καβάσιλα, εἰς ἀπόστασιν μόλις 16 χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς Βεροίας», ἐπὶ τῇ βάσει καὶ τοῦ σωζομένου σήμερον ἐκεῖ τοπωνυμίου, χρησιμοποιῶν καὶ τὴν ὑπόδειξιν τῶν παγῶν του.

Κακοὶ συγγενεῖς διεκδικοῦν τώρα (1363) τὰ κτήματα ταῦτα. Ποιοὶ εἶναι ἄραγε αὐτοί; Ὁ σ. οὐδὲν λέγει. Ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἴσως καὶ ὁ μέγας παπῖας Δημήτριος Δούκας Καβάσιλας, ὁ ὁποῖος ζῆ αὐτὴν τὴν ἐποχὴν εἰς Θεσσαλονίκην, ἔζησε καὶ πέραν τοῦ 1369 (Ἑλληνικά 17, 1962, 18) καὶ εἶναι πιθανῶς συγγενὴς τοῦ Ν. Κ. Τὸν Μάρτιον τοῦ 1369 συνυπογράφει ἔγγραφον Συνοδικοῦ δικαστηρίου εἰς τὴν μητρόπολιν Θεσσαλονίκης (Ἑλληνικά 17, 1962, 16).

Ὁ σ. λέγει περαιτέρω (σ. 59) ὅτι παρὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκογενειακῶν ὑποθέσεών του ὁ Ν. Κ. αὐτὴν τὴν ἐποχὴν εἰς Θεσσαλονίκην «συνέθεσεν ἐνταῦθα καὶ ἀπέστειλε πρὸς τὸν Δημήτριον Κυδώνην εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν σύγγραμμῳ σχετικῶν μὲ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς ταραχάς, αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χώραν πιθανῶς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τῶν Ζηλωτῶν, κατὰ τὴν περιοδὸν τοῦ δυναστικοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Ὁ φίλος του Κυδώνης αὐστηρῶς ἔκρινε τὸ σύγγραμμα καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ Καβάσιλας ἠναγκάσθη νὰ τοῦ ἀπευθύνη ἐπιστολὴν, εἰς τὴν ὁποῖαν ὑποστηρίζει περὶ τοῦ βιβλίου του ὅτι «*εἰς ὑπερφανῆς ἡσηται κάλλος καὶ μετὰ πάσης εἴργασται μούσης*» (BZ 46, 1953, 43)». Ἴδου ἡ σπουδαιότερα φράσις τῆς Ἐπιστολῆς: «*Ἔστι δὲ αὐτῷ (τῷ βιβλίῳ, τῷ ἔργῳ) καὶ σεμνότης, ἢ προσήκει τῷ σχήματι καὶ πρὸς τοὺς ἀγῶνας ἡμῶν ἵσχυρα πρὸς τοὺς ἐμνηταί, σεμνὸς σεμνοῖς πρέτων*». Ποῖον εἶναι τὸ σύγγραμμα τοῦτο; Εἶναι ἐκ τῶν γνωστῶν ἔργων τοῦ Καβάσιλα ἢ πρόκειται περὶ ἀγνώ-

στο έργο του; Ὁ σ. δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ ἀγνώστου. Τὸ οὗτως ὡς ἄνω ὄμως σκιαγραφοῦμενον ὑπὸ τοῦ σ. περιεχόμενον τοῦ τὸ κατατάσσει εἰς τὰ Κοινωνιολογικὰ ἔργα τοῦ Ν. Κ. καὶ μᾶς ὀδηγεῖ ἴσως τότε εἰς τὸν τόσον συζητηθέντα «*Λόγον περὶ τῶν παρανόμων τοῖς ἄρχουσιν ἐπὶ τοῖς ἱεροῖς τολμωμένων*», παρὰ τὴν διάφορον περὶ τούτου γνώμην τοῦ σ. (σ. 89-90). Ἐάν τοῦτο εἶναι ὀρθόν, τότε ἔχομεν τὴν κλεῖδα διὰ τὴν τόσον ἀμφισβητηθεῖσαν χρονολόγησιν τοῦ «Λόγου» (1363) καὶ διὰ τοῦς τόσον δυσδιακρίτους κατακρινόμενους ὑπὸ τοῦ «Λόγου» (Ζηλωταί). Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀρ. 15 τοῦ Ν. Κ. πρὸς Κυδώνην (BZ 46, 1953, 43/4) ἀξίζει βαθυτέρας μελέτης.

6. (Σ. 61-74). Κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ βίου τοῦ Ν. Κ., μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ φθινόπωρον τοῦ 1364, ὁ σ. ἀφηγεῖται ὡς πλαίσιον τῆς περιόδου ταύτης τῆς ζωῆς τοῦ τὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς (σ. 61-66), ἦτοι: Τὴν ἐκ δευτέρου ἐκλογὴν (12 Φεβρ. 1364) καὶ τὴν κατόπιν ἀντιδράσεων καθυστερήσαν ἐνθρόνισιν (11 Ὀκτ. 1364) τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου Κοκκίνου, παλαιοῦ (1353/4) συνεργάτου τοῦ Ν. Κ. εἰς πολιτικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς ἀγῶνας, τὴν ἐπὶ διετίαν παραμονὴν τοῦ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου εἰς τὴν Δύσιν ἐν τῇ προσπαθείᾳ τοῦ δι' ἔνωσησιν τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς διάσωσιν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τὴν ἀποτυχίαν αὐτοῦ, παρὰ τὴν προσωπικὴν ἀποδοχὴν τοῦ λατινικοῦ δόγματος (Ὀκτ. 1369), καὶ τὰς ἀντιδράσεις πρὸς ταῦτα τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου καὶ τοῦ ὀρθοδόξου Κλήρου τῆς Ἀνατολῆς, τὴν προέλασιν τῶν Τούρκων εἰς τὴν Θράκην (Διδυμότειχον 1361-Ἀδριανούπολις 1362), τὴν μετὰ πενταετὴ πολιορκίαν (1383-1387) καὶ παρὰ τὴν ἀντίστασιν τοῦ Μανουὴλ Β' συνθηκολόγησιν τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τῶν Τούρκων, τὴν θλιβεράν προσφυγὴν τοῦ Μανουὴλ Β' εἰς τὸν συγγενὴ του Γενοῦάτην Γκατιλούζιου τῆς Λέσβου καὶ τελικῶς τὴν ταπεινωτικὴν ὑποταγὴν του εἰς τὸν Σουλτάνον εἰς τὴν Προύσαν, μέχρις οὗτο ἐδραπέτευσεν ἐκ Προύσης τὸ 1391 διὰ νὰ διαδεχθῇ τὸν ἀποθανόντα (16 Φεβρ. 1391) πατέρα του εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1391-1425).

Ἐκ τῶν μεταξύ 1387-1391 γραφεισῶν τεσσάρων ἐπιστολῶν ἐκ Λέσβου καὶ Μ. Ἀσίας τοῦ Μανουὴλ Β' πρὸς τὸν Ν. Κ., κυριωτέρας πηγῆς διὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τοῦ βίου τοῦ Ν. Κ., ὁ σ. συνάγει ὅτι ὁ Ν. Κ. «κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του (πολὺ πρὸ τοῦ 1387 καὶ ἐξῆς) εὐρίσκειται μακρὰν τοῦ κόσμου, ἐγκαταβιῶν πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὴν μονὴν τῶν Μαγγάνων» (σ. 63). Σημειωτέον ἐν παρόδῳ, ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου εἰς τὰ Μάγγανα δὲν εὐρίσκετο «πλησίον», ἀλλὰ «ἐντός» τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὴν πρὸς τὸν Βόσπορον παραλίαν.

Ἡ μοναδικὴ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου πρὸς Ν. Κ., γραφεῖσα ἐκ Κρήτης (παλαιότερα χρονολογήσις τῆς μεταξύ 1390-1396), πλήρης ἐπαίνων διὰ τὴν σοφίαν, ἀρετὴν καὶ πίστιν τοῦ Ν. Κ., δίδει τὰ τελευταῖα βιογραφικὰ στοιχεῖα περὶ αὐτοῦ, παρουσιάζουσα αὐτὸν «ἀκμαϊότατον, δυνάμενον, παρὰ τὸ προβεβηκὸς τῆς ἡλικίας (ἄνω τῶν 70 ἐτῶν), νὰ παρακολουθῇ ἐνεργῶς ὁ δὲν ἐπιπλοῦν ἀποφασιστικῶς ... τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ θεολογικὰς ἐξελιξίεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (σ. 67). Ὁ σ. ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ἐκδότης τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Βρυεννίου (Ν. Τωμαδάκης, ΕΕΒΕ 29, 1959, 15-20) ἀπορρίπτει μὲ πειστικὰ ἐπιχειρήματα τὴν χρονολόγησιν 1390-1396 τῆς Ἐπιστολῆς ταύτης, χωρὶς ὄμως ὁ ἴδιος νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ προσδιορίσῃ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τῆς, θεωρεῖ τὴν Ἐπιστολὴν ὡς συγγραφεῖσαν «τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους μὲ τὰς ἀνωτέρω τρεῖς (:) ἐπιστολάς ἢ ὀλίγον ἐνωρίτερον» (σ. 66), δηλαδὴ μεταξύ 1387-1391 ἢ ὀλίγον ἐνωρίτερον. Ἀλλὰ τότε ὁ γεννηθεὶς τὸ 1322/3 Ν. Κ., ἀκόμη καὶ ἂν ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Βρυεννίου ἐγράφη τὸ 1391 δὲν ἦτο τότε «ἄνω τῶν 70 ἐτῶν», ἀλλὰ μόνον 68/9, ἐπομένως ἡ Ἐπιστολὴ πρέπει νὰ ἐγράφη μετὰ τὸ 1391.

Ὁ σ. πραγματεύεται κατόπιν (σ. 67-74) τὸ «ἀνοικτὸν μέχρι σήμερον εἰς τοὺς ἔρευνητὰς τῆς βυζαντινῆς προσωπογραφίας» θέμα, ἐάν ὁ Ν. Κ. κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς

ζωῆς του ἐγένετο ἢ ὄχι μοναχός ἢ κληρικός. Βεβαίως ἡ παλαιὰ γνώμη τοῦ Fabricius καὶ τοῦ Krumbacher, ὅτι ὁ Ν. Κ. διετέλεσεν ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, προελθοῦσα ἐκ παλαιᾶς ἤδη (ἀσαφὲς χωρίον τοῦ Σφραντζῆ-προσθήκη εἰς Cod. Vatic. gr. 1365 f. 384v) συγχύσεως μεταξύ δύο Νικολάων (θείου καὶ ἀνεψιοῦ), τοῦ Νείλου Καβάσιλα, κατὰ κόσμον Νικολάου, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (θείου), καὶ τοῦ Νικολάου Καβάσιλα (ἀνεψιοῦ), δὲν συζητεῖται πλέον, ἀφοῦ καὶ ἡ προέλευσις τῆς εἶναι διαφανῆς καὶ τὸ Συνοδικὸν τῆς Θεσσαλονίκης οὐδένα ἄλλον Καβάσιλαν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης γνωρίζει, πλὴν τοῦ Νείλου.

Τὸ τελειωτικὸν κτύπημα κατὰ τῆς ἐσφαλμένης αὐτῆς γνώμης ἐπιφέρει ὁ σ. ἐνταῦθα (σ. 68), ἀναγνώσας διὰ προσωπικῆς αὐτοψίας τὰς ἐπιγραφὰς ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τῆς τοιχογραφίας εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Τιμίου Προδρόμου τοῦ Πρωτάτου εἰς Ἄγιον Ὅρος, παριστανοῦσης μορφήν ἀρχιερέως ἀγίου, ἐκ τῶν ὁποίων τὴν ἄνω ἀριστερὰ τῆς εἰκόνος ὁ G. Millet ἀνέγνωσεν ἐσφαλμένως ὡς «Νικόλαος Καβάσιλας» καὶ παρεῖδε τὴν ἄνω δεξιὰ τῆς εἰκόνος. Ὁ σ. ἀνέγνωσεν ὀρθῶς τὴν ἀριστερὰν ὡς «Ἄγιος Καβάσιλας» καὶ ὄχι «Νικόλαος Καβάσιλας» καὶ τὴν δεξιάν, μετὰ καθαρισμὸν, ὡς «Κωνσταντῖνος» (πίν. 2-3). Ἡ ὀρθότερα ὁμοῦ ἀναγνώσις εἶναι ὄχι καθέτως, ὡς ἀναγινώσκει ὁ σ. τὰς ἐπιγραφὰς, πρῶτον τὴν ἀριστερὰν καὶ ἔπειτα τὴν δεξιάν, ἀλλὰ ὀριζοντίως ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ καὶ μετὰ τῶν ἄρθρων:

Ὁ Ἄγιος - Κωνσταντῖνος
Ὁ Καβάσιλας

Πρόκειται λοιπὸν περὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος Κωνσταντίνου Καβάσιλα, τοῦ ὁποίου τοιχογραφία ὑπάρχει εἰς τὸν ναὸν τῆς Περιβλέπτου Ἀχρίδος (πίν. 5-6), ἀλλ' αὕτη δὲν ὑπῆρξε πρότυπον τῆς τοιχογραφίας τοῦ Πρωτάτου, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ σ. λέγων (σ. 68): «Μία ἀντιπαροβολὴ τῶν δύο τοιχογραφιῶν δεικνύει τὸ πρότυπον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐβασίσθη ὁ ζωγράφος τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Τιμίου-Προδρόμου». Ἡ ἀντιπαροβολὴ τοῦναντίον δεικνύει ἀποφασιστικὰς διαφορὰς εἰς τὴν κόμην, τὸ γένειον καὶ τὴν θέσιν τῶν χειρῶν τῶν δύο μορφῶν. Ἡ διαπίστωσις ὁμοῦ τοῦ προτύπου τῆς τοιχογραφίας εἶναι ἔργον τῶν ἱστορικῶν τῆς Τέχνης καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ ἀπασχολῆσιν τὸν συγγραφέα.

Μία δευτέρα γνώμη, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξεν ὁ S. Salaville (Πεπραγμα. Θ' Διεθν. Βυζαντινολ. Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, III, Ἀθήναι 1958, σ. 215-226) καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τούτου ἐπαναλαμβάνουν ὅλοι οἱ ἔκτοτε ἀκολουθήσαντες αὐτόν, εἶναι ὅτι ὁ Ν. Κ. οὐδέποτε ἐξῆλθε τῆς τάξεως τῶν λαϊκῶν. Τὰ ἐπιχειρήματα ὁμοῦ ταῦτα δὲν εἶναι πράγματι παρὰ ἔμμεσοι ἐνδείξεις, ἐπιδεχόμενα ὑποκειμενικῆν ἑρμηνείαν. Εἶναι δὲ ταῦτα τὸ ἐπαναλαμβανόμενον γεγονός, ὅτι, ἀποκλειομένης τῆς ἐκ συγχύσεως προελθοῦσης ὡς ἄνω περιπτώσεως ἀρχιερατείας τοῦ Ν. Κ., οὔτε αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Μανουὴλ Β' (1387-1391) οὔτε ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Βρυεννίου (1390-1396), πηγαὶ δηλαδὴ ἐκ τῆς τελευταίας περιόδου τῆς ζωῆς τοῦ Ν. Κ., οὔτε τὸ ἔμμετρον ἐπίγραμμα τοῦ μοναχοῦ Ἰωάσαφ τῆς Μονῆς τῶν Ξανθοπούλων, τὸ προστεθὲν εἰς τὸν κώδικα Paris. gr. 1213, f. 153v, τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος, ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ν. Κ. (S a l a v i l l e, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 224 καὶ σημ. 3) ὑπὸ τοῦ ὡς ἄνω ἀντιγραφῆως (κακῶς συγγραφῆως, ὁ σ., σ. 69) τοῦ κώδικος τούτου, χαρακτηρίζουν τούτον ὡς κληρικόν, ἀλλὰ κοσμοῦν αὐτὸν μόνον μὲ ἐπαίνους διὰ τὴν σοφίαν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ. (Εἶναι ὁμοῦ δι' ἡμᾶς περίεργον, ὅτι ὁ Salaville, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 220, δίδει εἰς τὴν φράσιν τοῦ Καντακουζηνοῦ, IV, 275, 3-7, «καὶ Νικόλαον τὸν Καβάσιλαν ὄντα ἐτι ιδιώτην» ἐντελῶς φανταστικὴν ἰδικὴν του ἑρμηνείαν, χωρὶς νὰ προσέξῃ τὸ νόημα τοῦ ἐπιρρήματος 'ἐτι').

Ὁ σ. ἀντικρούει τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα τοῦ Salaville λέγων (σ. 69): «Τὸ ὅτι, λοιπὸν, οὗτος εἶναι γνωστός ὡς φιλόσοφος καὶ ἐνάρετος ἀνὴρ, παρασιωπημένης τῆς ἀκριβοῦς ιδιότητός του, δὲν δύναται νὰ προσαχθῇ οὔτε κἂν ὡς ἐνδείξις (ἀπὸ τοῦ S. Salaville καὶ ἐξῆς),

διά νά ἀποδειχθῆ ὅτι δὲν ἐγένετο κληρικός, διότι οἱ μεγάλοι ἄνδρες, ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον, εἶναι γνωστοὶ ὄχι τὸσον ἐκ τῆς ιδιότητος ἢ τοῦ ἐπαγγέλματός των, ὅσον ἐκ τῶν χαρισμάτων καὶ τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς των».

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως ὑπὲρ τῆς ἰδικῆς του ἀπόψεως, ὅτι ὁ Ν. Κ. κατὰ τὸ τέλος τοῦ βίου του ἐγένετο μοναχός καὶ κληρικός, εἶναι πρῶτον τὰ ἐξῆς ἐξωτερικὰ τεκμήρια (σ. 70-71): α) Εἰς νεαρὰν ἡλικίαν, μετὰ τὴν ἐπιστροφήν ἐξ Ἁγίου Ὀρους, εἶχεν ἐκφράσει τὴν προθυμίαν του νά συνοδεύσῃ μετὰ τοῦ φίλου του Κυδώνη τὸν μελετῶντα ἀποχώρῃσιν εἰς μονὴν Καντακουζηνόν. β) Κατὰ τὴν μαρτυρίαν Καντακουζηνοῦ καὶ Συμεῶν Θεσσαλονίκης (ὄχι ὁμῶς καὶ τοῦ Γρηγοῤῥᾶ, Βονν., II, 1025, 16-17, ὡς εἰς σ. 70, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Μιχαῖλ Καβάσιλα, τοῦ Σακελλίου. Ἑλληνικά 17, 1962, σ. 10 κ.ε.) ἔζη βίον ἐγκρατῆ καὶ ἄγαμον. γ) Τὸ ὄνομά του περιελήφθη τὸ 1353 εἰς τὸν τριπρόσωπον διὰ τὴν ἐκλογὴν νέου πατριάρχου. (Ὁ βίος κληρικοῦ λοιπὸν δὲν ἦτο ξένος πρὸς τὰ σχέδια τῆς ζωῆς του). δ) Ὁ φίλος του Καντακουζηνός παραιτηθεὶς τοῦ θρόνου (Δεκέμβριος 1354) ἀπεσύρθη εἰς μονὴν ὡς μοναχός Ἰωάσαφ, ἡ μήτηρ του μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του (1363) ἐκάρη μοναχῆ εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Θεοδώρας Θεσσαλονίκης, ὁ φίλος του Κυδώνης ἀπὸ τοῦ 1375 καὶ ἐξῆς ἐγγράφεται εἰς τὴν μοναχικὴν ἀδελφότητα τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὰ Μάγγανα καὶ πρέπει νά δεχθῶμεν ὅτι μόνον αὐτὸς παρέμεινε λαϊκὸς ἀσκητής; ε) Ἡ φυσικὴ κατάληξις ἐνὸς ἀγάμου, ἐγκρατοῦς, ἀκτήμονος (:) καὶ πεπαιδευμένου βυζαντινοῦ θεολόγου ἦτο ἡ περιβολὴ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος, ἰδίᾳ κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ βίου του, κατ' ἔθος βυζαντινόν.

Τὰ κυριώτερα ὁμῶς ἐπιχειρήματά του εἶναι τὰ ἐξῆς ἐσωτερικὰ τεκμήρια (σ. 71-74) α) Ἡ μαρτυρία τοῦ Καντακουζηνοῦ (IV, 275, 3-7), ὅτι εἰς τὸν τριπρόσωπον συμπεριέλαβον καὶ τὸν Νικόλαον Καβάσιλαν *«ὄντα ἔτι ἰδιώτην»* (1353). Ὁ Καντακουζηνός γράφει τὰ ἀπομνημονεύματά του ὀλίγον πρὸ τοῦ 1370 (τὸ ἀρχαιότερον χειρόγραφον τῆς Ἱστορίας τοῦ Καντακουζηνοῦ, Cod. Laurent. Plut. IX, 9, φέρει ἡμερομηνίαν: Δεκέμβριος 1369) καὶ ἀναφερόμενος εἰς γεγονότα τοῦ 1353 λέγει ὅτι τότε ὁ Ν. Κ. ἦτο ἀκόμη (ἔτι ἰδιώτης. Ὅταν γράφει λοιπὸν ὁ Καντακουζηνός, ὀλίγον πρὸ τοῦ 1370, ὁ Ν. Κ. δὲν εἶναι πλέον ἰδιώτης. Τοῦτο σημαίνει ὅτι εἶναι τοῦλάχιστον μοναχός, ἂν ὄχι κληρικός. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οὗτος ἐγένετο μοναχός ἢ κληρικός μετὰ τὸ 1354, ὅταν παρητήθη τοῦ θρόνου ὁ φίλος του αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνός καὶ ἐγένετο μοναχός, καὶ ἐξεπλήρωσεν οὕτω τὴν παλαιὰν ὑπόσχεσίν του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. (Κατὰ τὸν σ. ἡ λέξις ἰδιώτης' εἰς τὸν Καντακουζηνὸν σημαίνει τὸν 'λαϊκὸν' καὶ ὄχι τὸν περιγραφόμενον ὑπὸ τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης, Ρ. Gr. 155, 468Α-καὶ 465D, μὴ χειροτονημένον ἰδιώτην μοναχόν', ὡς ὑπεστήριξεν ὁ I. Ševčenko, DOP II, 1957, σ. 86, σημ. 24). β) Ὁ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγος εἰς τὰς Ἐπιστολάς του τοῦ 1387-1391 ἐμφανίζει τὸν Ν. Κ. ζῶντα «μακρὰν τοῦ κόσμου καὶ ἐγκαταβιβόντα εἰς τὴν Μονὴν τῶν Μαγγάνων καὶ τὰ περὶ αὐτῆς, ἐνθα ἄρετῆς ἰδέαν πᾶσαν ἀσκεῖ' (ἐκδ. Legrand, σ. 8). γ) Τὸ ἔργον τοῦ Ν. Κ. *«Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς»*, ἀνάλυσις τῆς θείας εὐχαριστίας, δίδει σαφῆ ἐντύπωσιν «ὅτι ὁ συγγραφεὺς... ἔπρεπε νά εἶναι ὑπέρτης τοῦ θυσιαστηρίου, πλήρης ἀμέσου προσωπικῆς ἐμπειρίας, διὰ νά δυνηθῆ τοσοῦτον βαθέως καὶ ἀληθῶς νά ἀναλύσῃ τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ νά ἐρμηνευσῇ τὴν θείαν λειτουργίαν, ὅπως πράττει τοῦτο ὁ Ν. Κ., ὅσον καὶ ἂν εἶναι παράδοσις εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ διανοουμένοι λαϊκοὶ νά ἀσκολοῦνται μετὰ τῶν θεμάτων». Ἐγρᾶφην λοιπὸν τοῦτο ὑπὸ ἱερέως. δ) Τὸ Ἐγκώμιον τοῦ Ν. Κ. εἰς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας διαιρεῖ δις τοὺς Χριστιανούς εἰς 1) *«τὸν χορὸν τῶν εὐσεβοῦντων»*, τ. ἔ. τὸν λαὸν καὶ 2) *«τὴν καθ' ἡμᾶς ἱερὰν φατρίαν»*, τ. ἔ. τὸν Κληρὸν, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Ν. Κ. συμπεριλαμβάνει καὶ τὸν ἑαυτὸν του (καθ' ἡμᾶς). Ὁ Ševčenko, DOP II, 1957, 87, ὡς *«ἱερὰν φατρίαν»* ἐννοεῖ τὴν μοναχικὴν τάξιν, ἀλλ' ὁ σ. ἀντιτάσσει ὅτι ὁ Ν.Κ. «κἀμνει τὸν διαχωρισμὸν πάντοτε μεταξὺ ἰδιωτῶν καὶ ἱερέων, εἰς ἐλαχίστας περιπτώσεις μεταξὺ μοναχῶν καὶ ἱερέων, οὐδέποτε ὁμῶς μεταξὺ ἰδιωτῶν καὶ

μοναχῶν» (σ. 73/4). Ἐπί πλέον, ὁ Ν.Κ. εἰς τὰ ἔργα του μὲ τὸν ὄρον οἱ «ἀεροὶ» καὶ τὰ «ἀερά» δηλοῖ τὸν Κληρὸν καὶ (*ἀερά φατρίαν*) δὲν σημαίνει ἀγία, εὐσεβής, ἀλλὰ ἐκκλησιαστική.

Ὁ σ. λοιπὸν ὑποστηρίζει διὰ τῶν ἀνωτέρω ὅτι ὁ Ν.Κ. «ἀπαρνηθεὶς τὰ ἐγκόσμια ἐγένετο κατ' ἀρχὴν μοναχός, ἄγαμος ὢν διὰ βίου, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἱερεὺς τοῦ θυσιαστηρίου» (σ. 74).

Εἶναι γεγονός, ὅτι τὰ ὡς ἄνω ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τοῦ σ. εἶναι περισσότερα καὶ ἰσχυρότερα τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς ἀναφερθείσης ἀντιθέτου ἀπόψεως τοῦ S. Salaville καὶ τῶν ἀκολουθησάντων αὐτὸν καὶ ὅτι ἡ ἀναφερθεῖσα φράσις τοῦ Καντακουζηνοῦ δὲν ἀφήνει μὲ ἐκεῖνο τὸ «ἔτι» περιθώρια εἰς ἀμφιβολίας, ὅτι ὁ βίος τοῦ Ν.Κ. παρουσιάζει δύο περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ὁ Ν.Κ. εἶναι λαϊκός, ἐνθὲ κατὰ τὴν δευτέραν δὲν εἶναι πλέον, ἀλλ' ἔχει εἰσελθεῖ εἰς ἄλλην τάξιν καὶ ἡ τάξις αὐτῆ, συμφωνῶσα πρὸς ὅλας τὰς ἀνωτέρω ἐνδείξεις, εἶναι ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις. Ποίας ὁμοῦ βαθμίδος;

Παραμένει ἀναπάντητος ἡ ἐξῆς ἀπορία: Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὴν τάξιν τῶν μοναχῶν καὶ εἰς μίαν μοναχικὴν κοινότητα μονῆς μετὰ τὴν τελετὴν τῆς «κουράς» ἐλάμβανε νέον, μοναχικόν, ὄνομα, ἀρχόμενον συνήθως μὲ τὸ αὐτὸ ἀρχικὸν ψηφίον τοῦ κοσμικοῦ ὀνόματός του, τὸ ὁποῖον ἐγκατέλειπεν. Οὕτως ὁ θεῖος τοῦ Ν.Κ. Νικόλαος ὀνομάσθη Νεῖλος μοναχός, ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός ὀνομάσθη Ἰωάσαφ μοναχός κ.ἄ. Ἐὰν ὁ Ν.Κ. ἐγένετο μοναχός καὶ εἰσῆλθεν εἰς μοναχικὴν κοινότητα μονῆς, διατὶ δὲν συναντᾶται εἰς τὰς τόσας περὶ αὐτοῦ πληροφορίας πηγῶν τὸ μοναχικόν αὐτοῦ ὄνομα; Δὲν θὰ ἦτο ἰσως πιθανώτερον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Ν.Κ. ἐγένετο εἰς δεύτερον στάδιον τῆς ζωῆς του λόγῳ ἰδιοσυγκρασίας, βιωμάτων καὶ θεολογικῆς μορφώσεως ἰδιώτης μοναχός, ἄνευ χειροτονίας, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Ševčenko, καὶ οὔτε εἰς μοναχικὴν κοινότητα μονῆς ὀριστικῶς εἰσῆλθεν οὔτε ἱερεὺς ἐγένετο; Ὅπως καὶ ὁ φίλος του Κυδώνης, ἐνεργῶς μὲν εἰς τὴν μοναχικὴν ἀδελφότητα τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν Μαγγάνοις καὶ αὐτός, ὅπου ἐπ' ἄρκετόν, ὡς καὶ ὁ Ν.Κ., διέμεινε (Legrand, σ. 4-Loenertz II, σ. 195), ἀλλ' ἀπέθανεν εἰς τὴν Κρήτην, χωρὶς νὰ κερῆ μοναχός εἰς μονὴν. Οὕτω θὰ συνεβιβάζετο ἡ ἑλλειψὶς σαφοῦς μαρτυρίας πηγῆς περὶ τῆς κτήσεως μοναχικῆς ἰδιότητος παρ' αὐτοῦ μετὰ τῶν πολλαπλῶν ἐνδείξεων περὶ τῆς ἐξόδου του ἐκ τῆς τάξεως τῶν λαϊκῶν. Ἄλλωστε τοῦτο θὰ ἦτο καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς θεολογικὰς πεποιθήσεις του, τὰς ὁποίας ἐκφράζει εἰς τὸ ἔργον του (*Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*) (P. Gr. 150, 657D-660A) καὶ τὰς ὁποίας ἀναφέρει καὶ ὁ συγγραφεὺς (σ. 78/9), ὅτι δηλαδὴ «πρὸς βίωσιν τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς δὲν εἶναι ὁπωσδήποτε ἀναγκαῖον νὰ ἀποσυρῆ τις εἰς τὴν ἔρημον (ἢ εἰς μοναστήριον, θὰ ἐλέγαμεν ἡμεῖς), οὔτε νὰ λαμβάνῃ ἀσυνήθιστον τροφήν, οὔτε νὰ περιβληθῇ ἰδιότυπα ἐνδύματα, οὔτε νὰ ὑποβληθῇ εἰς στερήσεις καὶ νὰ κλονίσῃ τὴν ὑγίαν του, οὔτε ἕτερον τι νὰ τολμήσῃ, ἀλλὰ δύναται, μὲν ἐν τῇ οἰκίᾳ του, νὰ μὴ χάσῃ οὐδὲν καὶ νὰ ἐπιδίδεται εἰς τὴν νοεράν μελέτην τοῦ Χριστοῦ». Μὲ τοιαύτας λοιπὸν πεποιθήσεις πῶς πρέπει νὰ δεχθῶμεν μετὰ τοῦ συγγραφέως ὅτι ὁ Ν.Κ. ἐχειροτονήθη μοναχός εἰς μονὴν καὶ ὑπεβλήθη ἐντός τοῦ μοναστηριακοῦ περιβάλλοντος εἰς τὰ ἀντίθετα τῶν πεποιθήσεών του; Εἶναι, νομίζομεν, πλέον σύμφωνον πρὸς τὰς ἐνδείξεις τῶν πηγῶν μας καὶ πρὸς τὰς πεποιθήσεις τοῦ Ν.Κ. ὅτι οὗτος ἐξῆσε κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ζωῆς του ὡς ἰδιώτης μοναχός, ὡς ἰδιοκαλόγηρος» δηλονότι.

II. Τὸ Κεφ. Β' τῆς ἐργασίας πραγματεύεται περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ν.Κ., τὰ ὁποῖα διαίρει εἰς τέσσαρα μέρη: 1) Πνευματικὰ καὶ θεολογικά, 2) Κοινωνιολογικά, 3) Περὶ Λατίνων, 4) Λοιπὰ συγγράμματα (α. Ἐξηγητικά, β. Λειτουργικά, γ. Ἐγκωμιαστικοὶ λόγοι, δ. Ἔμμετρα, ε. Ἐπιστολαί), καὶ δίδει εἰς ὑποσημείωσιν τοὺς κώδικας, εἰς τοὺς ὁποίους ταῦτα περιέχονται.

1) Τὰ πνευματικὰ καὶ θεολογικά συγγράμματα τοῦ Ν.Κ. (σ. 77-84) εἶναι αἱ δύο μεγάλαι πραγματεῖαι του: «*Ἐρμηνεὶα τῆς θείας Λειτουργίας*» καὶ «*Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*», δύο

μικρότερα πραγματεῖται, τὰς ὁποίας ὁ σ. τὸ πρῶτον ἐκδίδει ἐνταῦθα (Παράρτημα, I καὶ II, σ. 111-115), περιέχουσαι τὴν περὶ θεώσεως διδασκαλίαν τοῦ Ν. Κ., ἐπὶ ἄλλοι λόγοι θεολογικοῦ χαρακτήρος, ἀναφερόμενοι εἰς ἑορτὰς τοῦ Δωδεκαῆρου, καὶ τρία μικρὰ πονήματα, τῶν ὁποίων ὁ σ. δίδει τοὺς τίτλους καὶ τὰς ἐκ τῶν κωδίκων ἐκδόσεις των (σ. 83/4 καὶ ὑποσημειώσεις αὐτόθι). Ἔργον θεολόγων εἶναι νὰ κρίνουν κατὰ πόσον ὁ συγγραφεὺς, ἀναπτύσσων εἰς σ. 77-81 τὴν μυστικιστικὴν καὶ θεολογικὴν διδασκαλίαν τοῦ Ν. Κ., τὴν περιεχομένην εἰς τὰ ὡς ἄνω συγγράμματα του, ἔδωκε δυνατὴν σύνθεσιν τῆς διδασκαλίας ταύτης. Ἡμεῖς περιοριζόμεθα εἰς μικρὰν παρατήρησιν: Τὸ δεύτερον ἐκ τῶν τριῶν μικρῶν πονημάτων, φέρον τὸν τίτλον «Κατὰ τῶν τοῦ Γρηγοῦ ἀληθειῶν» καὶ ἐκδοθὲν ὑπὸ A. G a r z y a, Une opuscule inédite de Nicolas Cabasilas. Byzantion 24 (1954), σ. 521-532, δὲν ἐξεδόθη ἐκ τοῦ κώδικος Paris. gr. 1213, φ. 282r-285r, τὸν ὁποῖον ὡς πληρέστερον ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς, σ. 84, σημ. 2, ἀλλ' ἐκ τοῦ κώδικος Coisl. gr. 315 (βλ. ὑπότιτλον: contra Gregorae inertias, tiré du Cod. Coisl. gr. 315).

2) Κοινωνιολογικὰ συγγράμματα τοῦ Ν. Κ., ἀναπτύσσοντα τὰς βασικὰς ἰδέας του περὶ τῆς σχέσεως τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ θετικοῦ δικαίου, εἶναι τέσσαρα τὸν ἀριθμὸν ὑπὸ μορφὴν Λόγων (σ. 85-92): 1) *Λόγος κατὰ τοκίζόντων*, 2) *Τῆ εὐσεβεστάτῃ Αὐγούστῃ περὶ τόκου*, 3) *Ἀθηναῖος περὶ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐλέου βωμοῦ*, 4) *Λόγος περὶ τῶν παρανόμως τοῖς ἄρχουσιν ἐπὶ τοῖς ἱεροῖς τολμωμένων*. Ὁ συγγραφεὺς ἐν σ. 89 παραθέτει τοὺς τίτλους αὐτῶν μὲ ἄλλην σειρὰν: 4, 2, 1, 3 καὶ μὲ ἀναγραφὴν τῶν κωδίκων καὶ τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν εἰς τὰς σχετικὰς ὑποσημειώσεις. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ὑποκεφαλαίου ὁμοῦ, σ. 92, συγκροτεῖ τούτους εἰς δύο ομάδας, ἀνὰ δύο, ὡς πρὸς τὸ θέμα καὶ τὴν δομὴν των, λέγων: «Ἡ φιλολογικὴ δομὴ καὶ ἡ νομικὴ ἐπιχειρηματολογία τοῦ «Λόγου κατὰ τοκίζόντων» εἶναι ἡ αὐτὴ ἀπολύτως πρὸς τὴν ἀναφορὰν «Τῆ εὐσεβεστάτῃ Αὐγούστῃ περὶ τόκου» (1351-1352), ἐνῶ ὁ προβληματισμὸς καὶ τὰ θιγόμενα γενικὰ κοινωνικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ θέματα τοῦ λόγου «Ἀθηναῖος περὶ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐλέου βωμοῦ» εἶναι ταυτόσημα πρὸς τὸν «Λόγον περὶ τῶν παρανόμως τοῖς ἄρχουσιν ἐπὶ τοῖς ἱεροῖς τολμωμένων» (περὶ τὸ 1347)». Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ σ. ἠκολούθησε κατ' ἄρχὰς (σ. 89) ἰδικὴν του χρονολογικὴν σειρὰν καὶ ἀνέστρεψε τὴν σειρὰν τῶν ομάδων. Ἡ χρονολογικὴ σειρὰ των ὁμοῦ ἀμφισβητεῖται, ἐνῶ ἡ κατὰ θέμα συγκρότησις των (σ. 92) ἡμπορεῖ νὰ βοηθήσῃ εἰς ὀρθὴν χρονολόγησιν των.

Ἀναλὼν τὴν πρώτῃν ομάδα τῶν λόγων, «κατὰ τοκίζόντων» καὶ «περὶ τόκου», ὁ συγγραφεὺς (σ. 85-89) παραθέτει τὰ ἀντεπιχειρήματα τοῦ Ν. Κ. εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τῶν τοκογλύφων, διὰ τῶν ὁποίων οὗτος ἅπαντὰ εἰς τὸ ἐρώτημα, ποῖον δίκαιον πρέπει νὰ ἰσχύῃ, ὅταν εἰς τὸν θεῖον νόμον ἐναντιοῦται ὁ ἀνθρώπινος, μάχεται κατὰ τῆς οικονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐξαθλίωσος τῶν πτωχῶν λαϊκῶν μαζῶν καὶ ποιεῖται ἐκκλησίαν πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Ἄνναν τὴν Παλαιολογίναν νὰ ἐφαρμόσῃ ἀνακουφιστικούς διὰ τοὺς πτωχοὺς νόμους.

Τὴν χρονολόγησιν τῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὴν Αὐτοκράτειραν καὶ τοῦ λογικῶς προηγηθέντος ταύτης λόγου «Κατὰ τοκίζόντων» εἰς τὰ ἔτη 1351-1352 ἔχει συζητήσει ὁ σ. προηγουμένως (σ. 20) κατὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ ἔτους γεννήσεως τοῦ Ν.Κ., συμφώνως καὶ μὲ τὰ συμπεράσματα τοῦ Loenertz (Or. Christ. Per. 21, 1955, 216-220), καὶ οὐδὲν περισσότερον τῆς χρονολογίας 1351-1352 λέγει ἐνταῦθα, ὅπου θὰ ἦτο ἡ θέσις καὶ συζητηθῆ αὕτη.

Ἀσχολεῖται ὁμοῦ διὰ μακρῶν μὲ τὴν σκοπιμότητα καὶ τὴν χρονολόγησιν τοῦ «Λόγου περὶ τῶν παρανόμως τοῖς ἄρχουσιν ἐπὶ τοῖς ἱεροῖς τολμωμένων» καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σκοπιμότητα, ὁ σ. πιστεύει, ὁ λόγος «εἶναι συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς πολιτικούς καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς ἄρχοντας τῆς πρωτεύουσας, ὅπως σεβασθοῦν τὸ δίκαιον, διὰ τοῦ ὁποίου κατοχυροῦνται ἡ μοναστηριακὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, τὸ ὅποιον κατεπατήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ ἄλλαχοῦ τῆς αὐτοκρατορίας... ὑπὸ τῆς... παρατάξεως τῶν Παλαιολόγων κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τοῦ 1341-1347...». Ὁ συγ-

γραφεὺς ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κοινωνικὴν ἀναρχίαν, κυρίως ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ μεγάλου δουκὸς Ἀποκαύκου (σ. 89). Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν χρόνον συγγραφῆς του, ὁ σ. πιστεῖται ὅτι ὁ λόγος «πρέπει νὰ συνεγράφη περὶ τὸ 1347 περίπου, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Καβάσιλα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου συνετελεῖτο μία νέα πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἀλλαγὴ... τότε ἀναποφεύκτως ἐτέθη ὀξὺ καὶ τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐπὶ διοικητικῶν καὶ πολιτικῶν θεμάτων, ὡς εἶναι ἡ δήμεσις μοναστηριακῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας...» (σ. 90).

Τὴν χρονολόγησιν τοῦ λόγου περὶ τὸ 1344 ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐκδῶσαντος αὐτὸν I. Ševčenko, Nicolas Cabasilas. 'Anti-Zealot' discourse: A reinterpretation, *Dumb. Oaks Pap.* 21 (1957), σ. 91-125 (κείμενον), ἀντικρούει κατόπιν διὰ μακρῶν ὁ συγγραφεὺς (σ. 90-91) μὲ τέσσαρα ἐκτενῆ ἐπιχειρήματα, παρ' ὅλον ὅτι γνωρίζει (σ. 91 καὶ σημ. 2) ὅτι ὁ ἴδιος ὁ I. Ševčenko εἰς δευτέραν ἐργασίαν του: *The author's draft of Nicolas Cabasilas' 'Anti-Zealot' discourse in Parisinus graecus 1276. Dumb. Oaks Pap.* 14 (1960), σ. 188, ἀρνούμενος τὴν παλαιάν του χρονολόγησιν, ἐχρονολόγησεν ἐκ νέου τὸν λόγον «ὀλίγον μετὰ τὸ 1371» καὶ ὅτι ὁ ἴδιος εἰς τρίτην ἐργασίαν του: *A postscript on Nicolas Cabasilas' 'Anti-Zealot' discourse. Dumb. Oaks Pap.* 16 (1962), σ. 407 κέ., ἀπελπισθεὶς περὶ τῆς δυνατότητος καθορισμοῦ μᾶς ἀκριβοῦς χρονολογήσεως τοῦ λόγου, τοποθετεῖ αὐτὸν χονδρικῶς «εἰς τὰ τελευταῖα 30 ἔτη τοῦ 14ου αἰῶνος».

Παρ' ὅλον ὅτι φαίνεται σκιαμαχῶν ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν κατὰ τὴν ἀντίκρουσιν τῆς ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ševčenko ἀκυρωθείσης χρονολογήσεως 1344, ἐν τούτοις διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων του ὑποστηρίζει τὴν ἰδικὴν του χρονολόγησιν 1347. Εἶναι δὲ τὰ ἐπιχειρήματά του ταῦτα τὰ ἐξῆς: 1) Τὸ 1344 ὁ Ν.Κ. εὐρίσκετο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς Θεσσαλονίκην, ἀφοῦ τὸ 1341 ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέρμα τῶν σπουδῶν του ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τὸ 1345 φαίνεται ἐπιστρέψας πρὸ πολλοῦ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἀναλαβὼν ἡγετικὸν ρόλον, ἐνῶ ὁ λόγος ἐγράφη κατὰ τὸν Ševčenko εἰς Κωνσταντινούπολιν. 2) Ὁ συμβουλευτικὸς χαρακτὴρ τοῦ λόγου προϋποθέτει συγγραφέα μὲ κύρος καὶ ἐπιρροὴν μεταξὺ τῶν ἡγετικῶν κύκλων τῆς πρωτεύουσος καὶ τοιαύτην δὲν εἶχεν ὁ Ν.Κ., πρὶν νὰ εἰσελθῇ εἰς τὸν κύκλον τοῦ Καντακουζηνοῦ τὸ 1347. 3) Ὁ λόγος ἐγράφη ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας καὶ μὲ τὴν αὐτὴν σκοπιμότητα ὡς καὶ οἱ ἄλλοι δύο λόγοι του κατὰ τῶν τοκίζοντων, συγγραφέντες μεταξὺ 1347-1354, ὅταν ὁ Ν.Κ. εἶχεν ἐνεργὸν ἀνάμειξιν εἰς τὴν πολιτικὴν. 4) Δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ἔγραψεν ὁ Ν.Κ. τὸν λόγον ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1342 ἢ 1343 ὑποστάντων ζημίας τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνεκα τοῦ ὁποίου ὁ Ševčenko ὑποθέτει ὡς χρόνον συγγραφῆς τοῦ λόγου τὸ 1344 περίπου, ἐνῶ εἶναι δυνατόν συγγραφεῖς τὸ 1347 ὁ λόγος νὰ μνημονεύῃ γεγονότα προγενέστερα μέχρι τοῦ ἔτους 1341, ὅτε ἄρχεται ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, ὡς συμβαίνει μὲ τὴν δευτέραν Ὁμιλίαν τοῦ Κυδῶνη περὶ τὸν Καντακουζηνόν, συγγραφείσαν τὸ 1347, ἀλλὰ ἀναφερομένην χρονικῶς εἰς τὰ γεγονότα τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἀπὸ τοῦ 1341 κέ. (σ. 90-91).

Ὁ σ. μας λοιπὸν προσπαθεῖ νὰ χρονολογήσῃ τὸν «Λόγον» τοποθετῶν αὐτὸν ἐντὸς τῆς ὁμάδος τῶν τεσσάρων κοινωνιολογικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ν.Κ., ἐκ τῶν ὁποίων ἐν, ἡ ἀναφορὰ «Τῆ εὐσεβεστάτῃ Αὐγούστῃ» πρέπει νὰ ἐγράφη περὶ τὸ 1351-1352, ὀλόκληρος δὲ ἡ ὁμάς «εἶναι καρπὸς τῆς αὐτῆς χρονικῆς περιόδου... ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1347 μέχρι τοῦ 1354», ἀφοῦ «οἱ τέσσαρες λόγοι, ἐξ ἀφορμῆς τῶν αὐτῶν προβλημάτων συγγραφέντες, συμπίπτουν βασικῶς ὡς πρὸς τὸ θέμα καὶ τὴν δομὴν των». Εἰδικώτερον ὁ «Λόγος κατὰ τοκίζοντων» καὶ ἡ ἀναφορὰ «Τῆ εὐσεβεστάτῃ Αὐγούστῃ» «ἔχοντες τὴν αὐτὴν φιλολογικὴν δομὴν καὶ νομικὴν ἐπιχειρηματολογία» χρονολογοῦνται 1351-1352, ἐνῶ ὁ λόγος «Ἀθηναίου 1354» καὶ ὁ λόγος «Περὶ τῶν παρανόμων τοῦς ἄρχουσιν» «ἔχοντες ταυτόσημα τὸν προβληματισμὸν καὶ τὰ θιγόμενα γενικὰ κοινωνικὰ καὶ ἐκκλησιαστικά θέματα» χρονολογοῦνται ἀμφότεροι περὶ τὸ 1347 (σ. 91/2).

Ὡς παρατηρεῖ ὁμος ὁ P. Charanis, Observations on the 'Anti-Zealot' discourse of Cabasilas. *Revue des Études Sud-Est Européennes* 9(1971), σ. 373-375: α) Ἐάν ὁ Ν. Κ., εὐρισκόμενος ἀπὸ τοῦ 1344-1347 εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ζήσας ὁ ἴδιος τὰς ἐφιαλτικὰς ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ζηλωτῶν κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα, ἔγραψε τὸν λόγον «Περὶ τῶν παρανόμως τοῖς ἄρχουσιν» εὐθὺς ὡς ἐφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ 1347, τότε φυσικὸν εἶναι οὗτος νὰ ἐκινήθῃ εἰς τὴν συγγραφήν του περισσότερον ἀπὸ ὅσα ὁ ἴδιος ἔζησεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, παρὰ ἀπὸ ὅσα ἔμαθεν ὅτι συνέβησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν (βλ. καὶ ἡμέτερον συγγραφέα σ. 89: «Ὁ συγγραφεὺς ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κοινωνικὴν ἀναρχίαν, κυρίως ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ μεγάλου δουκὸς Ἀποκαύκου»). Καὶ ναὶ μὲν ἡ παράταξις τῶν Παλαιολόγων εἶναι ὁ μέγας κατηγορούμενος διὰ τὴν δήμευσιν μοναστηριακῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, ἀλλ' εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὰς δήμευσεις ἔκαμον, χωρὶς νὰ μαρτυρηθῆται τοῦτο ρητῶς εἰς τὸν «Λόγον», ἀλλὰ νὰ διαφαίνεται εἰς τὴν δευτέραν Ὁμιλίαν τοῦ Κυδῶνη πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, οἱ Ζηλωταί, οἱ ὅποιοι ἐδήμειυσαν περιουσίας ἀρχόντων, καὶ ἡ ἐπιδεικνυμένη εὐλάβειά των δὲν θὰ ἐδίεσται νὰ δημεύσῃ καὶ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, ἀφοῦ μάλιστα ἡ δήμευσις ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων διὰ λόγους στρατιωτικῆς ἀμύνης ἦτο μακρὰ βυζαντινὴ συνήθεια. Οὕτως αἱ παρατηρήσεις τοῦ Ἀ. Ἀγγελοπούλου ἐπὶ τοῦ «Λόγου», λέγει ὁ Charanis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 374, ἐνισχύουν πρᾶγματι τὴν ἄποψιν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι πιστεύουν ὅτι ὁ «Λόγος» στρέφεται, μεταξὺ ἄλλων, καὶ κατὰ τῶν Ζηλωτῶν.

β) Ἡ χρονολόγησις τοῦ «Λόγου» εἰς τὸ ἔτος 1347 ὑπὸ τοῦ Ἀ. Ἀγγελοπούλου στηρίζεται εἰς δύο εἰκασίας: 1) Ὅτι ὁ κοινωνικὸς περιεχομένου «Λόγος» πρέπει νὰ συνεγράφη κατὰ τὰ ἔτη τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ Ν. Κ. καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν περίπου, ὅτε συνεγράφησαν καὶ οἱ δύο ἄλλοι λόγοι περὶ τόκου, δηλαδὴ πρὸ τοῦ 1354, καὶ 2) ὅτι ἀφορμὴν εἰς τὴν συγγραφήν του ἐδόωσεν ἡ διοικητικὴ ἀναδιοργάνωσις τῆς ἑξαρχίας ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰσιδώρου τὸ 1347, εὐθὺς ὡς οὗτος ἀνήλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον.

Γεγονὸς βεβαίως εἶναι, ὅτι ὁ Ν. Κ. συνέγραψε τοὺς λόγους «Κατὰ τοικιζόντων» καὶ «Τῇ εὐσεβεστάτῃ Ἀγνούστῃ περὶ τόκου» πρὸ τοῦ 1354 καὶ γεγονὸς πάλιν εἶναι, ὅτι τὸ 1347 ἔλαβε χώραν ἀναδιοργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' οὐδεμίαν ἀπόδειξιν ὑπάρχει χρονολογικῆς σχέσεως τοῦ λόγου «Περὶ τῶν παρανόμως τοῖς ἄρχουσιν» καὶ τῶν γενομένων αὐτῶν καὶ δὲν ἀρκεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ λόγου «Περὶ τῶν παρανόμως τοῖς ἄρχουσιν» καὶ τῶν δύο ἄλλων λόγων περὶ τόκου ὡς κοινωνιολογικῶν συγγραμμάτων, διὰ νὰ χρονολογηθοῦν ταῦτα ὡς περίπου σύγχρονα. Τοῦτο θὰ ἐστήμαιν ἀναποδείκτως ὅτι ὁ Ν. Κ. μετὰ τὸ 1354 οὐδὲν ἐνδιαφέρον ἔσχε πλέον διὰ τὸ κοινωνικὸν του περιβάλλον. Οὕτε ὁ παραλληλισμὸς τοῦ λόγου «Περὶ τῶν παρανόμως τοῖς ἄρχουσιν» πρὸς τὴν δευτέραν Ὁμιλίαν τοῦ Κυδῶνη πρὸς τὸν Καντακουζηνόν βοηθεῖ εἰς τὴν χρονολόγησιν αὐτοῦ. Εἰς τὸν Κυδῶνην οἱ βιοπραγῆσαντες κατὰ τὴν ναὴν καὶ ὁ ἐχθρὸς, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἐξήτουν νὰ ἔσπλισθοῦν οἱ βιοπραγοῦντες, εἶναι εὐκολον νὰ ταυτισθοῦν. Οἱ κατηγορούμενοι εἰς τὸν λόγον «Περὶ τῶν παρανόμως τοῖς ἄρχουσιν» εἶναι πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες, ἀναφερόμενοι ἀορίστως, διότι αὐτὸ ἀπῆιτε τὸ λογοτεχνικὸν ὄψος τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν κριτικὴν του ἐνὸς διοικητικοῦ μέτρου, τὸ ὁποῖον ἐφηρμόσθη πολλάκις εἰς τὴν ἐποχὴν του καὶ τὸ ὁποῖον, ὅσον καὶ ἂν ἦτο ἐπιβεβλημένον ἐκ τῶν περιστάσεων, ἦτο κατ' αὐτὸν πνευματικῶς δλέθριον.

Οὕτως ἡ προλαβοῦσα ἡμᾶς κριτικὴ τοῦ P. Charanis καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 375): «Πρέπει νὰ συμφωνήσωμεν μὲ τὸ τελικὸν συμπέρασμα τοῦ ἐκδότου του, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ ὀριστικὴ χρονολόγησις τοῦ «Λόγου». Τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον ἡμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις, εἶναι, ὅτι εἰς τὴν παραδοθεῖσαν εἰς ἡμᾶς μορφήν του ὁ «Λόγος» συνεγράφη, λίαν πιθανῶς, μετὰ τὸ 1371». (Ὀλίγον χρόνον, ἔννοεῖ, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἰωάννου Ε' καὶ τῶν συνοδευσάντων αὐτὸν ἀξιωματικῶν τοῦ Κράτους ἐκ τῆς Δύσεως).

Ἡμεῖς, θέλοντες νὰ διατυπώσωμεν μίαν ὑπόψιν, ἡ ὁποία ἴσως βοηθήσῃ μελλοντικούς

έρευνητάς, θά ἐπανελέθωμεν εἰς τὴν Ἐπιστολὴν ἀριθ. 15 τοῦ Ν. Κ. («Τῷ Κυδώνῃ». ΒΖ 46, 1953, σ. 42), τὴν σταλείσαν ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰς ἀπάντησιν Ἐπιστολῆς τοῦ Κυδώνῃ, ἡ ὁποία δὲν διεσώθη καὶ ἡ ὁποία ἔκρινεν αὐστηρῶς ἔργον τοῦ Ν. Κ., ἀποσταλὲν πρὸς αὐτὸν πρὸς κρίσιν. Ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Ν. Κ. ἐγγράφη κατὰ τὸν ἡμέτερον συγγραφέα, σ. 59, συνπεπὸς δὲ καὶ τὸ ἐπικριθὲν ἔργον τοῦ Ν. Κ. ἀπεστάλη εἰς τὸν Κυδώνῃ, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν δικαστικῶν ἀγώνων τοῦ Ν. Κ. διὰ τὴν πατρικὴν κληρονομίαν, ἐπομένως ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του τὸ 1363. Εἶναι γνωστὸν, πόσον δύσκολον εἶναι νὰ διδῆ κανεὶς ὑπαινιγμοὺς εἰς πρόσωπα καὶ γεγονότα εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἐπιστολογραφίαν καὶ πόσον σκοτεινὴ εἶναι ἡ φρασεολογία αὐτῆς. Ὁ συγγραφεὺς μας ὁμοῦς χαρακτηρίζει τὸ εἰς τὴν ἐν λόγῳ Ἐπιστολὴν τοῦ Ν. Κ. ἀναφερόμενον ἔργον ὡς «σύγγραμμα σχετικὸν μὲ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς ταραχάς, αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χώραν πιθανῶς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τῶν Ζηλωτῶν, κατὰ τὴν περίοδον τοῦ δυναστικοῦ ἐμφυλίου πολέμου» (σ. 59). Πράγματι ἡ φράσις τῆς Ἐπιστολῆς: «Ἔστι δὲ αὐτῷ καὶ σεμνότης, ἡ προσήκει τῷ σχήματι καὶ πρὸς τοὺς ἀγῶνας ἡρμοσταί, πρὸς οὗς ὕμνηται, σεμνὸς σεμνότης πρέσβων», ἐπιτρέπει νὰ διακρινώμεν α) ὑπαινιγμὸν εἰς ἀγῶνας πολιτικούς, οἱ ὅποιοι εἶναι λίαν πιθανῶς οἱ ἀγῶνες τοῦ Ν. Κ. εἰς Θεσσαλονίκην κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ζηλωτῶν, καὶ β) ὑπαινιγμὸν εἰς ὑψηλὰ ἰστάμενα πρόσωπα τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας (σεμνοῖς), ἔνεκα τῶν ὁποίων ὁ συγγραφεὺς του ἐπεδίωξε, κατόπιν ἐπανελημμένων Ἰσως διορθώσεων, ἤπιον λογοτεχνικὸν ὕψος (σεμνός). Ὡς σεμνοὶ πρέπει νὰ ἐννοηθῆ ὅτι χαρακτηρίζονται ἐκεῖνοι, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνεται ὁ «Λόγος», καὶ ὄχι οἱ ἀγῶνες ἢ ὁ ἴδιος ὁ Ν. Κ. ὁμιλῶν εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, ἄλλως ἢ σεμνότης δὲν θά προσήκειν τῷ σχήματι, ἔργῳ δηλονότι ὑψηλοῦ λογοτεχνικοῦ ἐπιπέδου καὶ ἀπευθυνομένου εἰς ὑψηλὰ πρόσωπα.

Ταῦτα ὁμοῦς εἶναι χαρακτηριστικὰ τοῦ λόγου «Περὶ τῶν παρανόμων τοῖς ἄρχουσιν», πολιτικοῦ ἀγῶνες κατὰ διοικητικοῦ μέτρου Ἄρχων καὶ ὑψηλὰ πρόσωπα, ἐναντίον τῶν ὁποίων στρέφονται οἱ ἀγῶνες οὗτοι, ἐὰν μάλιστα ἐνθυμηθῶμεν ὅτι κατὰ τὰς διαπιστώσεις τοῦ Ševčenko (The author's draft κτλ., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 185) ὑπῆρξαν τέσσαρες παραλλαγαὶ τοῦ «Λόγου», μαρτυροῦσαι ἐπανελημμένας προσπάθειας βελτιώσεως του ἢ ἐπανελημμένας μετατροπὰς του κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ πολὺν βεβαίως χρόνον ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν σχεδίῳ συγγραφῆς του μέχρι τῆς τελευταίας βελτιωμένης καὶ ἠδξημένης μορφῆς του. Οὕτως ὑπῆρξαν: 1) Μία πρώτη σκελετώδης παραλλαγή, ἡ ὁποία δύναται νὰ πλησιάσῃ τὴν χρονολόγησιν τοῦ σ. 1347, 2) μία ἀναθεωρημένη καὶ ἠδξημένη παραλλαγή, λίαν πιθανῶς ἢ περιεχομένη εἰς τὸν κώδικα Paris. Gr. 1276, 3) μία ἀπολεσθεῖσα παραλλαγή, 4) ἡ παραλλαγή τοῦ κώδικος Paris. Gr. 1213, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξέδωκεν ὁ Ševčenko τὸν «Λόγον», πρὶν νὰ ἀνακαλύψῃ τὸν Paris. Gr. 1276. Ταῦτα θά ἤμποροῦσαν νὰ δικαιολογήσουν τὸν κομπασμὸν τοῦ Ν.Κ., ὅτι τὸ αὐστηρῶς κριθὲν ὑπὸ τοῦ Κυδώνῃ ἔργον του, ὁ «Λόγος» λίαν πιθανῶς, εἰς τὴν τελευταίαν παραλλαγὴν του «εἰς ὑπερφύεθ ἡσκηται κάλλος καὶ μετὰ πάσης ἐργασται μούσης» (Τῷ Κυδώνῃ, ΒΖ 46, 1953, σ. 42), κατόπιν βεβαίως τῶν προσπαθειῶν πρὸς βελτιώσιν του.

Ἐὰν ἡ ὑπόψια αὕτη ἤμπορεῖ νὰ στηριχθῆ, τότε ὁ λόγος «Περὶ τῶν παρανόμων τοῖς ἄρχουσιν ἐπὶ τοῖς ἱεροῖς τολμωμένοι» ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὰς δημῶσεις ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ὑπὸ τῶν Ζηλωτῶν εἰς Θεσσαλονίκην, ἐξηκολούθησε νὰ καταπολεμῆ τὸ συνεχιζόμενον ὑπὸ τῆς παρατάξεως τῶν Παλαιολόγων ἀσεβὲς μέτρον καὶ ἔλαβε τὴν τελικὴν μορφήν του ὀλίγον μετὰ τὸ 1363.

3. Τὰ «Περὶ Λατίων» ἔργα τοῦ Ν. Κ. (σ. 93-96) δὲν ἀποτελοῦν χωριστὰς πραγματείας, ἀλλ' εἶναι κεφάλαια μεγαλυτέρων ἔργων του, συγκεντρωθέντα ὑπὸ τοῦ σ. εἰς χωριστὴν κατηγορίαν. Οὕτω τὸ 1ον καὶ τὸ 2ον, ὡς σημειοῖ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς (σ. 96, σημ. 1 καὶ 2), εἶναι τὰ κεφάλαια 29ον καὶ 30ῶν τοῦ μεγάλου ἔργου του «Ἐμμηρία τῆς θείας λειτουργίας».

Τὸ 3ον περιορίζεται εἰς μίαν πληροφορίαν (τοῦ G. Mercati), ὅτι ὑπάρχον ἄλλοτε ἀπόγραφον του κατεστράφη (σ. 96, σμμ. 3). Τὸ 4ον, εὑρισκόμενον ἀνέκδοτον εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπ' ἀριθμ. 558 (σ. 96, σμμ. 4), εἶναι μᾶλλον τὸ ἴδιον τὸ 1ον. Ἄν ὄχι, ἔπρεπε ὁ σ. νὰ ἀποδείξη τοῦτο. Ἀκόμη καὶ ἡ «Προθεωρία» του εἰς τὸ «*Περὶ τῆς Ἀγίας Οἰκουμενικῆς Συνόδου*» ἔργον τοῦ Ν. Κ. (σ. 96, σμμ. 5) δὲν ἀποτελεῖ χωριστὸν ἔργον.

4. Τὰ «Λοιπὰ συγγράμματα» τοῦ Ν. Κ. (σ. 97-104) δὲν ὑποδιαιροῦνται μὲ θεματικὴν διαίρεσιν, ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ἀλλ' ὑπὸ τὸν τίτλον αὐτὸν ἀπαραριθμοῦνται: α) Τρία ἐξ ἡ γ γ τ ι κ ἄ, β) Τρία λ ε ι τ ο υ ρ γ ι κ ἄ, γ) Δέκα ἐγκωμιαστικοὶ λόγοι, ἐκ τῶν ὁποίων δύο πρὸς ζῶντα πρόσωπα, τὸν Ματθαῖον Καντακουζηνὸν μετὰ τὴν ἀνάρρησίν του ὡς αὐτοκράτορος (1354) καὶ τὴν Ἄνναν Παλαιολογίαν πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ δευτέρου ἐμφυλίου πολέμου (περὶ τὸ 1352), δ) Δέκα τρία ἐ μ μ ε τ ρ α ἐπιγράμματα, τὰ ὅποια ἐπανεκδίδει ὁ σ. διωρθωμένα εἰς τὰς ὑποσημειώσεις, ε) Δέκα ὀκτὼ Ἐ π ι σ τ ο λ αὶ τοῦ Ν. Κ., τῶν ὁποίων ἀναφέρονται οἱ ἀποδέκται, καὶ ἔνδεκα Ἐ π ι σ τ ο λ αὶ πρὸς Ν. Κ., τῶν ὁποίων ἀναφέρονται οἱ ἀποστολεῖς (Νεῖλος Καβάσιλας, Δημήτριος Κυδώνης, Μανουὴλ Β' Παλαιολόγος, Ἰωσήφ Βρυέννιος), στ) Δύο ἀμφισβητούμενα π ο ν η μ ἄ τ ι α, εὑρισκόμενα μεταξὺ ἔργων τοῦ Ν. Κ. εἰς τὸν κώδικα τῆς Μονῆς Βαρλαάμ τῶν Μετεώρων ἀριθμ. 202, φ. 11, γεωμετρικοῦ καὶ φυσικοῦ περιεχομένου, καὶ τρία ἄλλα συγγράμματα ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Ν. Κ., ἀλλὰ τῶν ὁποίων ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται (σ. 104).

III. Εἰς τὸ «Παράρτημα» (σ. 111-118) ὁ σ. δημοσιεύει τρία ἔργα τοῦ Ν. Κ., τὰ ὅποια εἰς τὸν Πίνακα περιεχομένων (σ. 9) χαρακτηρίζονται ὡς «κείμενα ἀνέκδοτα». Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁμως μόνον τὸ 1ον καὶ τὸ 3ον εἶναι πράγματι ἀνέκδοτα: Τὸ πρῶτον (I, σ. 111-113) ἐκ τοῦ κώδικος Paris. Gr. 1213 («*Λόγοι τῶν βουλομένων ἀποδεικνύειν ὅτι ἡ περὶ τὸν λόγον σοφία μάταιον*») καὶ τὸ τρίτον (III, σ. 116-118) ἐπίσης ἐκ τοῦ κώδικος Paris. Gr. 1213 («*Ἀθηναίους περὶ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐλέου βωμοῦ*»). Τὸ δεύτερον ὁμως (II, σ. 114-115) ἐκ τοῦ κώδικος 372 τῆς Μονῆς Ἰβήρων («*Ὅτι ἀδύνατον ἦν λόγοις νουθετούμενον μόνον τὸν ἄνθρωπον τελειωθῆναι, πίστεως μὴ προσούσης*») δὲν εἶναι παρὰ ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Β' Λόγου (P. Gr. 150, 553BCD καὶ 557AB) τοῦ ἐκδεδομένου ἔργου τοῦ Ν. Κ. (βλ. ἐκδόσεις αὐτοῦ ἐκ τοῦ κώδικος Paris. Gr. 1213, φ. 157r-245r εἰς σ. 82, σμμ. 4) «*Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*». Ὁ σ. ἀντελήφθη τοῦτο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, μὲ κάποιαν καθυστέρησιν καὶ προσέθεσε σχετικὴν παρατήρησιν τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ δευτέρου τούτου δῆθεν ἀνέκδοτου ἔργου τοῦ Ν. Κ. (σ. 114). Δυστυχῶς ὁμως δημοσιεύει τὰ ἀνέκδοτα ταῦτα ἔργα τοῦ Ν. Κ. ἄνευ εἰσαγωγικῶν σημειώσεων καὶ ἄνευ τινὸς σχολιασμοῦ.

Ἔπονται: Περίληψις ἀγγλιστί (σ. 119-121), Βιβλιογραφία (σ. 123-128), 13 Πίνακες καὶ Εὐρετήριον ὀνομάτων (σ. 145-147).

Ἡ ἀντικειμενικὴ κριτικὴ πρέπει νὰ παραδεχθῆ δύο τινά: α) Ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ συγγραφέως δὲν ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ ὀριστικὴ βιογραφικὴ μελέτη περὶ τοῦ Νικόλαου Καβάσιλα Χαμαετός. β) Ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ συγγραφέως προσέφερε πολλὰ καὶ ἀπαραίτητα διὰ πᾶσαν μελλοντικὴν μελέτην περὶ τοῦ Νικόλαου Καβάσιλα Χαμαετός.

α) Δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ ὀριστικὴ περὶ αὐτοῦ μελέτη, διότι: 1) Ἐχει μερικὰς ἐρευνητικὰς παραλείψεις καὶ μικρὰς βιβλιογραφικὰς ἐλλείψεις εἰς τὸ καθαρῶς βιογραφικόν της μέρος. Ἐρευνητικὰς παραλείψεις, διότι ἐπιέγεται νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸ κυρίως θέμα της καὶ δὲν ἐπιμένει εἰς τὴν διερεύνησιν ὀρισμένων δευτερευόντων ζητημάτων, ὡς εἶναι π.χ. ἡ διάκρισις μεταξὺ συγχρόνων τοῦ Νικόλαου Καβασιλῶν καὶ ἡ διαπίστωσις τυχόν συγγενικῶν σχέσεων του πρὸς αὐτούς. Βιβλιογραφικὰς ἐλλείψεις, διότι ἠγνόησεν ὀρισμένας μελέτας ἐπὶ ὀρισμένων ζητημάτων, ὡς ἐσημειώσαμεν ἐκάστοτε. 2) Ἐχει στηρίξει τὰς ἰδικὰς της λύσεις εἰς προβλήματα τῆς βιογραφίας καὶ τῶν ἔργων τοῦ Νικόλαου Καβά-

σιλα ἐπὶ ἐνδείξεων ἐπιδεχομένων ὑποκειμενικὴν ἐρμηνείαν καὶ ἐπὶ προσωπικῶν τοῦ σ. συλλογισμῶν, ὡς εἶναι π.χ. ἡ ἐπίμονος ὑποστήριξις τῆς ἰδιότητος τοῦ Νικολάου Καβάσιλα καὶ ὡς ἱερέως εἰς τὸ τέλος τοῦ βίου του καὶ ἡ δυναμένη νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς προσωρινὴ χρονολόγησις τοῦ Λόγου αὐτοῦ «Περὶ τῶν παρανόμως τοῖς ἄρχουσιν ἐπὶ τοῖς ἱεροῖς τολμωμένων», ἡ ὁποία ἀπασχόλησεν ἐπὶ ἔτη ἄνευ ἀποτελέσματος τὸν εἰδικὸν μελετητὴν του καὶ ἐρευνητὴν τοῦ ἀναστήματος τοῦ I. Ševcenko. 3) Ἔχει ἐπίσης ἔλλειψεις εἰς τὸ περὶ τῶν «Συγγραμμάτων» τοῦ Νικολάου Καβάσιλα μέρος τῆς ἐργασίας, ὡς εἶναι ἀπουσιάζοντες βοηθητικὰ πίνακες, π.χ. πίναξ ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Νικολάου Καβάσιλα καὶ τῶν περιεχόντων αὐτὰ κωδίκων, καὶ ἡ ξηρὰ δημοσίευσσις τῶν κειμένων μόνον τῶν ἀνεκδότων αὐτοῦ ἔργων.

β) Προσέφερεν ἡ ἐργασία τοῦ συγγραφέως πολλὰ, διότι: 1) Εἶναι ἡ πρώτη συνολικὴ βιογραφία τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, συγκεντρώνουσα τὰς διεσπαρμένας περὶ αὐτοῦ πληροφορίας καὶ τοποθετοῦσα αὐτὰς εἰς τὸ ἱστορικὸν πλαίσιον τῆς ἐποχῆς του. 2) Κατοχυρώνει τὴν χρονολογίαν γεννήσεως τοῦ Νικολάου Καβάσιλα διὰ νέων στοιχείων. 3) Δίδει εἰκόνα τῆς προσωπικότητος τοῦ Νικολάου Καβάσιλα πολὺ πλέον ἐναργῆ τῆς μέχρι σήμερον ὑπαρχούσης. 4) Ἀναγινώσκει διὰ πρώτην φορὰν ὀρθῶς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Πρωτάτου, τὴν ὁποίαν ὁ G. Millet εἶχεν ἀναγνώσει ἐσφαλμένως. 5) Ἀνατρέπει ὀριστικῶς δι' ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων τὰς ἀπόψεις τοῦ Salaville καὶ τῶν ἀκολουθησάντων αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν ἰδιότητα τοῦ Νικολάου Καβάσιλα ἐρμηνευῶν ὀρθῶς τὴν φράσιν τοῦ Καντακουζηνοῦ («ὄντα ἔτι ἰδιώτην»), ἡ ὁποία δὲν ἀφήνει περιθώρια εἰς ἀμφιβολίας ὅτι ὁ βίος τοῦ Νικολάου Καβάσιλα παρουσιάζει δύο περιόδους, κατὰ τὴν πρώτην ἐκ τῶν ὁποίων οὗτος εἶναι λαϊκός, ἐνῶ κατὰ τὴν δευτέραν δὲν εἶναι πλέον οὗτος λαϊκός, ἀλλὰ κληρικός. (Ποίας ὁμοῦ βαθμίδος κληρικός; Εἰς τοῦτο ἀντιδικοῦμεν μετὰ τοῦ σ., ὁ ὁποῖος θέλει τοῦτον ἱερέα εἰς τὸ τέλος τοῦ βίου του). 6) Συγκεντρώνει καὶ ταξινομεῖ τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Νικολάου Καβάσιλα με ὅλας τὰς πληροφορίας περὶ τῶν περιεχόντων αὐτὰ κωδίκων καὶ τῶν γενομένων ἐκδόσεων αὐτῶν. 7) Καθορίζει τὸν χρόνον συγγραφῆς πολλῶν συγγραμμάτων τοῦ Νικολάου Καβάσιλα. Καὶ 7) ἐκδίδει ἀνεκδοτὰ ἔργα αὐτοῦ.

Ἡ βυζαντινὴ προσωπογραφία, παρὰ τὰς γενομένας πρὸς βελτιώσιν, τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης κρατικῆς ἡμῶν παρατηρήσεις, πρέπει νὰ εἶναι εὐγνώμων πρὸς τὸν συγγραφέα διὰ τὴν κοπιώδη καὶ σημαντικὴν προσφορὰν του εἰς αὐτήν. Οὐδεμία μελέτη βυζαντινῆς προσωπογραφίας ἡμπορεῖ εἰς τὸ μέλλον νὰ τὴν ἀγνοήσῃ.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

Δ η μ η τ ρ ί ο υ Κ. Σ α μ σ ἄ ρ η, Ἱστορικὴ γεωγραφία τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 237 (Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἐδημοσιεύθη στὴ Μακεδονικὴ βιβλιοθήκη, ἀριθ. 49).

Ὁ κ. Δ. Σαμσάρης εἶναι γνωστός καὶ ἀπὸ ἄλλα δημοσιεύματά του, γενόμενα αὐτοτελῶς ἢ καὶ εἰς περιοδικὰ, ὅπως π.χ. εἰς τὰ Μακεδονικά 14 (1974) 123-138, Τὸ ὀδικὸ δίκτυο τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὡς τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας, καὶ ἄλλα. Ὅλαι αἱ μελέται του ἀναφέρονται εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἀρχαίαν Μακεδονίαν.

Ἡ μελέτη περιλαμβάνει πέντε μέρη: Α. Φυσικὴ γεωγραφία τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας (11-23). Β. Οἰκονομικὴ Γεωγραφία (24-42). Γ. Συγκοινωνιακὴ Γεωγραφία (43-53). Δ. Πολιτικὴ Γεωγραφία (54-97) καὶ Ε. Τοπογραφία τῆς ἀρχαίας ἀνατολικῆς Μακεδονίας (98-198).